

Zó 1717. Of toch niet...?

Ruimteboek entree havezate Oldengaerde, Dwingeloo

Jim Klingers

Zó 1717. Of toch niet...?

Ruimteboek entree havezate Oldengaerde, Dwingeloo

Studieopdracht post hbo-opleiding Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg, Hogeschool Utrecht, lichtung 2014 -2016.

Auteur: Jim Klingers, juli 2015

Begeleidende docent: Jan Dröge

Beilerweg 4, 9418 TE Wijster

06 41373813, jimklingers@hotmail.com

Inhoud

Voorwoord	5
Objectgegevens	8
1. Bewoningsgeschiedenis	8
2. Tekeningen / overzichtsfoto's	12
3. Bouwgeschiedenis	17
3.1 Vraagtekens bij de bouwgeschiedenis	21
4. Beschrijving ruimten	26
5. Ruimteboek	41
6. Detailstudie deurvenster overloop	43
7. Referentieafbeeldingen	52
8. Conclusies	57
9. Aanbevelingen	58
Noten	59

Voorwoord

Wie een nieuw huis betreft, gaat kort daarop meestal verbouwen: een ander behangetje, een nieuwe keuken, een erker op het dak. We willen iets eigentijds dat bij ons past. Dus op naar de Ikea en weg met die ouwe rommel!

Vroeger ging dat niet anders – althans bij wie het zich kon permitteren. En modes veranderden net zo snel als nu. Daarom is het bij het herleiden van de bouw- en interieurgeschiedenis van een eeuwenoud pand als Oldengaerde, zo belangrijk om uit te maken wie er op welk moment heeft gewoond. De kans dat een oude weduwe de bezem door het pand haalde, is namelijk niet zo groot. Maar op het moment dat een zoon of dochter het heft in handen neemt, kun je er bijna vanuit gaan dat er het nodige naar de smaak van de tijd is aangepast.

Daarbij keek men – ook daarin is niets veranderd – goed naar wat de burens deden. Hadden die een schitterend pand, dan mocht jouw optrekje daar natuurlijk niet voor onderdoen. De bewoners van Oldengaerde streden daarbij een ongelijke strijd, want de steenrijke eigenaren van het naastgelegen Batinge bouwden in de 17de eeuw hun havezate uit tot een van de grootste residenties van het Noorden. Al was het was misschien wel Oldengaerde die met de wedloop begon...

Helaas valt een en ander niet altijd even gemakkelijk te herleiden. In de voorhanden zijnde bronnen spreken de auteurs elkaar soms tegen als het gaat om de data waarop nieuwe bewoners het pand betrokken. Bij bepaalde interieuronderdelen, met name in de woonvertrekken, is het niet helemaal duidelijk of we met originele 18de-eeuwse stijkenmerken te maken hebben of met 19de-eeuwse neostijlen. Bovendien moeten we rekening houden met de mogelijkheid dat sommige interieuronderdelen van elders afkomstig zijn en pas zijn aangebracht door een van de recentere, bouwhistorisch blijkbaar goed onderlegde eigenaren.

Wat de bouwfases betreft, is er bovendien grote verwarring gesticht door de gevelsteentjes in de voorgevel, met de vermelding ‘anno’ en ‘1717’. Een harde datum voor het bouwjaar van de gevel? Dat is niet erg waarschijnlijk: de zwierige rococostijl van de gevelstenen bewijst dat ze nooit ouder kunnen zijn dan ca. 1740 toen de rococo in Nederland voor het eerst in zwang kwam. De voorgevel vertoont bovendien helemaal geen 18de-eeuwse opzet, maar is met zijn Ionische pilasters een schoolvoorbeeld van de vroeg-classicistische Vingboonsstijl uit de periode 1635 - 1670. Toch is in allerlei publicaties voetstoots aangenomen dat Oldengaerde pas in 1717 zijn Vingboonsgevel kreeg, terwijl die stijl toen dus al zo’n halve eeuw uit de mode was. Het is zoets als dat er in tuinstad Osdorp nog in 1960 een rijtje jugendstilhuizen zou zijn neergezet.

Wat heeft dit alles nu te maken met het interieur van de entreeruimte van Oldengaerde, die het hoofdonderwerp is van deze studie? Simpel: als het voorhuis niet uit 1717 maar van omstreeks 1660 dateert, is de kans aanwezig dat er ook 17de-eeuwse interieurkenmerken in de entree aanwijsbaar zijn die eerder niet als zodanig zijn herkend. Onderdelen die daar voor in aanmerking komen, zijn de deurvensters met strakke, relatief eenvoudige paneeldeuren en architraven. Ze komen voor op de overloop van de eerste verdieping en tussen de hardkamer en de voor-suite. Dergelijke deurvensters worden al gevonden op diverse 17de-eeuwse schilderijen en in het poppenhuis van Petronella Oortmans uit 1686 – 1690. Eén ervan heb ik nader uitgewerkt als onderdeel van mijn detailstudie.

Het maken van een ruimteboek voor de entree en de bovenliggende overloop was een lastige opgave. Door de aanwezigheid van de trap middenin de ruimte kon vrijwel nergens voldoende afstand worden genomen om foto’s te maken die voor dit doeleinde bruikbaar zijn. Voor iemand met weinig tekenervaring zoals ik, vormde het een behoorlijke puzzel om in de weinige vrije tijd die ik dit

trimester had toch iets overzichtelijks af te leveren. Gelukkig heb ik met Aga Rijnboutt, Bas Deelen en Pauline Wegman en ook studenten uit de andere groepjes veel aantekeningen, tips en foto's uit kunnen wisselen, waardoor een en ander toch nog goed is gekomen. Dankzij de camera van Hans Ladrak heb ik behoorlijke interieurfoto's kunnen maken en hij leende me ook het onmisbare maar nauwelijks nog te verkrijgen boek 'Het Nederlandse interieur in beeld, 1600 - 1900' uit.

Tot slot wil ik de medewerkers van het Drentse Landschap en ook de voormalige eigenaren van Oldengaerde, die enkele ruimtes ten tijde van het onderzoek nog in gebruik hadden, hartelijk bedanken voor de gastvrijheid. Ik hoop dat de restauratie, die vooraf gaat aan de openstelling voor publiek, tot iets moois zal leiden. En ook dat deze niet té perfect wordt uitgevoerd, want juist in de sleetsheid schuilt veel van de charme van de havezate.

Jim Klingers

Wijster, 7 juli 2015

1. Bewoningsgeschiedenis

Een Bewust Kasteelloos Land

Op het gebied van kastelen is Drenthe een buitenbeentje. Friesland telde in de late middeleeuwen zo'n vijfhonderd stinsen en states. In de Groninger Ommelanden stond een vergelijkbaar aantal steenhuizen en borgen. Ook de rest van ons land was bezaaid met adellijke versterkingen, van simpele woontorens tot uiterst complexe burchten. Drenthe moest het daarentegen doen met een handjevol niet versterkte havezaten en slechts één kasteel: het kasteel van Coevorden¹, en dat lag ook nog eens helemaal in de zuidoosthoek.

Deze schaarste werd lange tijd geweten aan de veronderstelde armoede en geringe bevolkingsdichtheid van Drenthe in vroegere tijden. Ook werd aangenomen dat in de Drentse 'boerenrepubliek' het feodale stelsel nauwelijks tot ontwikkeling was gekomen. Inmiddels is dat beeld drastisch bijgesteld: Drenthe blijkt in de middeleeuwen een tamelijk welvarend en dichtbevolkt gewest te zijn geweest.² Het bezat naast een zelfbewuste stand van eigenerfde boeren een goed ontwikkelde adelstand.³ Dat de leden daarvan niet op versterkte kastelen woonden, was doelbewust beleid van de landsheer, de bisschop van Utrecht.

In de tweede helft van de 14de eeuw moesten de in burgeroorlogen⁴ verikkelde bisschoppen machteloos toezien hoe het verafgelegen Drenthe zich onder de burggraven van Coevorden ontwikkelde tot een vrijwel autonome staat. Tot 1395; toen nam de krachtdadige bisschop Frederik van Blankenheim Coevorden in. Hij ontnam de heer van Coevorden zijn erfelijke recht op het bestuur van Drenthe en installeerde op de burcht een drost, een trouwe vazal die voortaan de supervisie over het gewest zou houden. Om te voorkomen dat de eigenzinnige Drentse adel via andere kastelen een machtspositie zou opbouwen, verordonneerde de bisschop dat er in Drenthe geen andere 'sloten of sterkten'⁵ meer mochten bestaan dan het kasteel te Coevorden.⁶

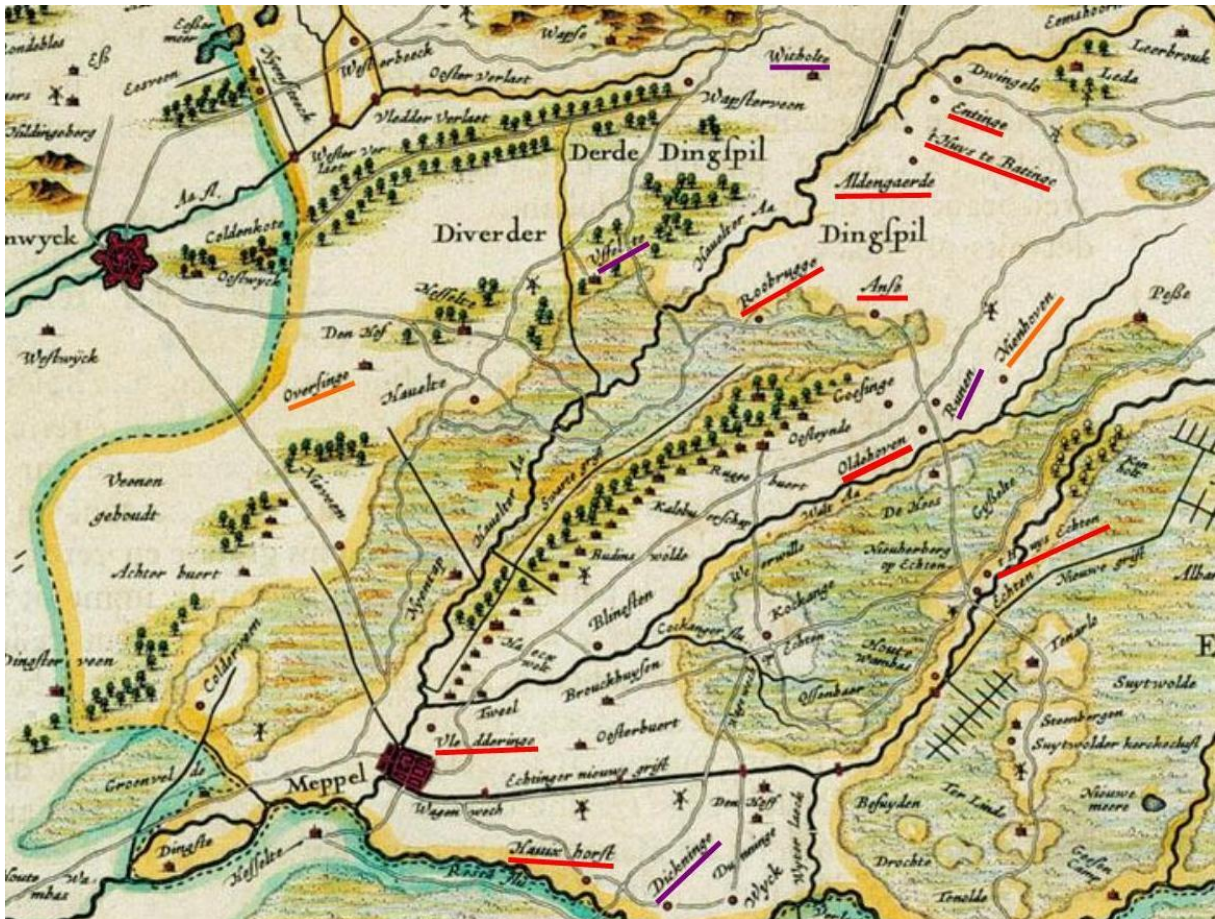
Havezaten: de nieuwe woonvorm

Hoewel we niet weten of deze oekaze strikt is opgevolgd, lijkt het erop dat veel oude (motte)kastelen rond deze periode inderdaad zijn gesloopt of verlaten.⁷ De adel vestigde zich voortaan op bescheiden stenen woningen omringd door een gracht. In de kern bevatten sommige nog een ouder steenhuis, en enkele exemplaren kregen een torentje. Maar naar de eisen van de tijd, waarin vuurgeschut steeds belangrijker werd, waren ze vrijwel onverdedigbaar. Deze huizen werden havezaten genoemd. Wie er een bezat, adellijke antecedenten had én in Drenthe woonde, kon toetreden tot de ridderschap en had daarmee zitting in de Landdag. Ook was diegene vrijgesteld van belastingen en had hij het recht om molens te exploiteren, bosbouw te plegen en duiven en zwanen te houden.⁸

De bisschop, nadien de Gelderse en Habsburgse landsheren en nog later de Staten-Generaal, toonden zich niet erg scheutig met de toekenning van het recht van havezate. Officieel werden er nooit meer dan achttien havezaten tegelijkertijd erkend en die waren ook nog eens zeer ongelijk over de provincie verdeeld: het gros bevond zich in het Noorden en Zuidwesten. In deze streken bezat de adel vanouds veel grond, onder meer verkregen door de ontginning van de randveengebieden die de hoge zandgronden van Drenthe omringden. Het recht van havezate was onder bepaalde voorwaarden wel overdraagbaar van het ene huis op het andere. Zodoende hebben door de eeuwen heen in totaal 31 huizen voor kortere of langere tijd deze eretitel mogen dragen – deels waren dit gewone woonhuizen, boerderijen of zelfs keuterijen.⁹

De goudkust van Drenthe

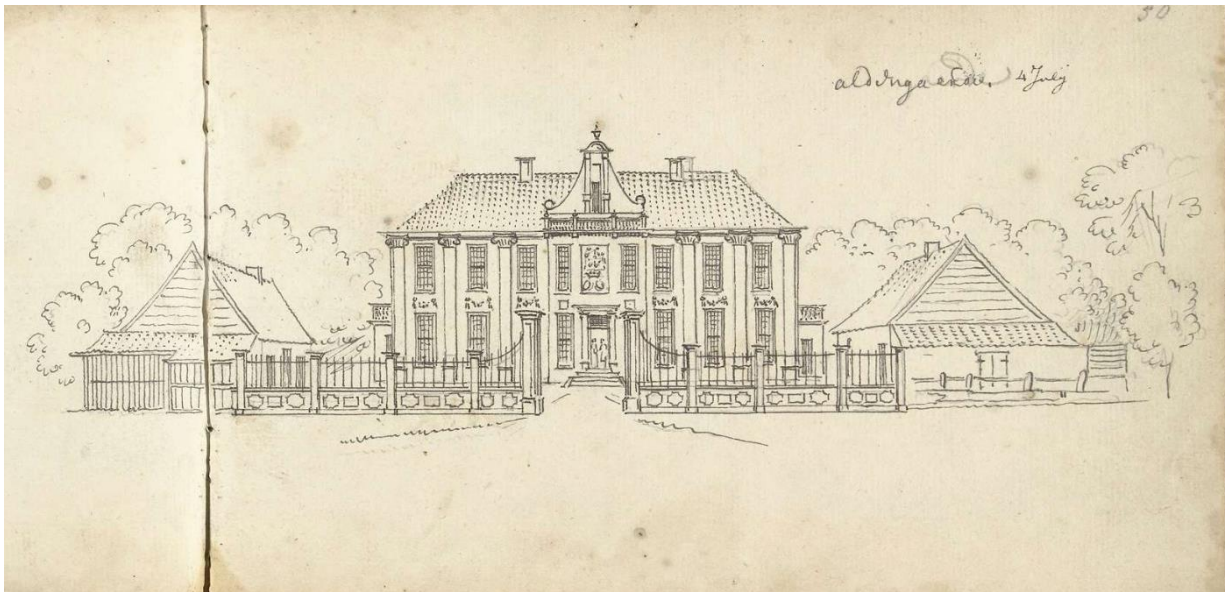
Geen enkele plaats in Drenthe telde zoveel havezaten als Dwingelo. Het dorp had er drie: Batinge, Entinge en Oldengaerde (eigenlijk gelegen bij de buurtschap Westeinde). In 1740 werd bovendien het laat-16de-eeuwse huis Westrup tot havezate verheven. Bij het gehucht Ansen, een paar kilometer naar het zuiden, lagen de huizen Ansen en Rheebruggen. Het buurdorp Ruinen, ooit centrum van de vrijwel zelfstandige hoge heerlijkheid Ruinen, herbergde vervolgens het 11de-eeuwse Oldenhavé – ooit een sterke burcht – en het jongere broertje Nijenhavé, dat echter niet de status van havezate bezat. Wat verderop, maar voor Drentse begrippen nog steeds in de buurt, lag het voorname Huis Echten (afb. 1)

1. Fragment van de kaart van Drenthe door Cornelis Pijnacker (1634). Paars onderstreept de bisschoppelijke hoven van Wittelte en Uffelte en de kloosters Ruinen en Dickninge. Rood: havezaten. Oranje: andere adellijke woningen.

De grote concentratie adellijke woningen op dit kleine gebied hangt mogelijk samen met de nabijheid van een aantal grote, al vroeg ontgonnen randveengebieden (o.a. bij Ruinerwold). De gunstige bodemgesteldheid, ruim aanwezige weidegronden rond de Dwingelder Stroom en de uitgestrekte jachtgebieden zullen ongetwijfeld ook tot de aantrekkingskracht hebben bijgedragen. Andere factoren waren waarschijnlijk de opheffing in de 13de eeuw van de nabijgelegen bisschoppelijke hoven te Wittelte en Uffelte en de verhuizing in 1325 van het klooster te Ruinen naar Dickninge bij De Wijk. De vrijgekomen gronden van deze geestelijke stichtingen werden grotendeels in erfpacht uitgegeven en de adel zal daarbij vast en zeker niet zijn overgeslagen.

Van Echten tot Oldengaerde

2. Oldengaerde op een prent van Cornelis Pronk uit 1732

Oldengaerde was oorspronkelijk een leengoed van het geslacht Welvelde, dat afstamde van het geslacht van Ruinen. In 1295 wordt Berend van Welvelde als eigenaar vermeld. Of er toen al een huis stond is onbekend. Rond 1400 ging het goed door vererving over op het geslacht van Van Echten, dat naast het huis Echten ook Oldehave bij Ruinen bezat. Het familiebezit van Van Echten werd in 1420 tussen drie broers verdeeld. De jongste, Reynold, kreeg Oldengaerde. Hij zou de bouwheer kunnen zijn van het rechthoekige huis dat mogelijk nog de kern vormt van het huidige pand. Diens zoon Volker begon zich 'Van Echten tot Oldengaerde' te noemen en in handen van deze familietak bleef het goed tot in 1660. In dat jaar droeg Johan van Echten bij gebrek aan een mannelijke opvolger Oldengaerde op aan zijn schoonzoon Cornelis van Dongen. Zo kwam dit oorspronkelijk Brabantse geslacht, dat al enige generaties op de havezate Zalné bij Zwolle zetelde, in Drenthe terecht.

3. Oldengaerde op de kadastrale minuut van 1811 – 1832.

De Van Dongens

Cornelis werd in 1664 tot de ridderschap toegelaten, in 1671 tot ritmeester verkozen en kocht in 1680 de havezate Dunningen op naam van zijn oudste zoon Rutger. De tweede zoon Cornelis jr. erfde Oldengaerde in 1713 en kocht in 1719 havezate Vledderinge bij Meppel, waar hij tot 1722 woonde om vervolgens weer op Oldengaerde terug te keren. Een jaar later overleed hij en erfde zijn oudste zoon, alweer Cornelis geheten, het landgoed. Die kocht in 1740 een huis in Dwingeloo en tegelijkertijd het recht van havezate op Westrup, gelegen bij Borger. Dit plaatste hij op zijn nieuwe bezit in Dwingeloo dat nu voortaan Westrup heette. Het oorspronkelijke Westrup, waarschijnlijk slechts een grote boerderij, werd niet veel later roemloos gesloopt.

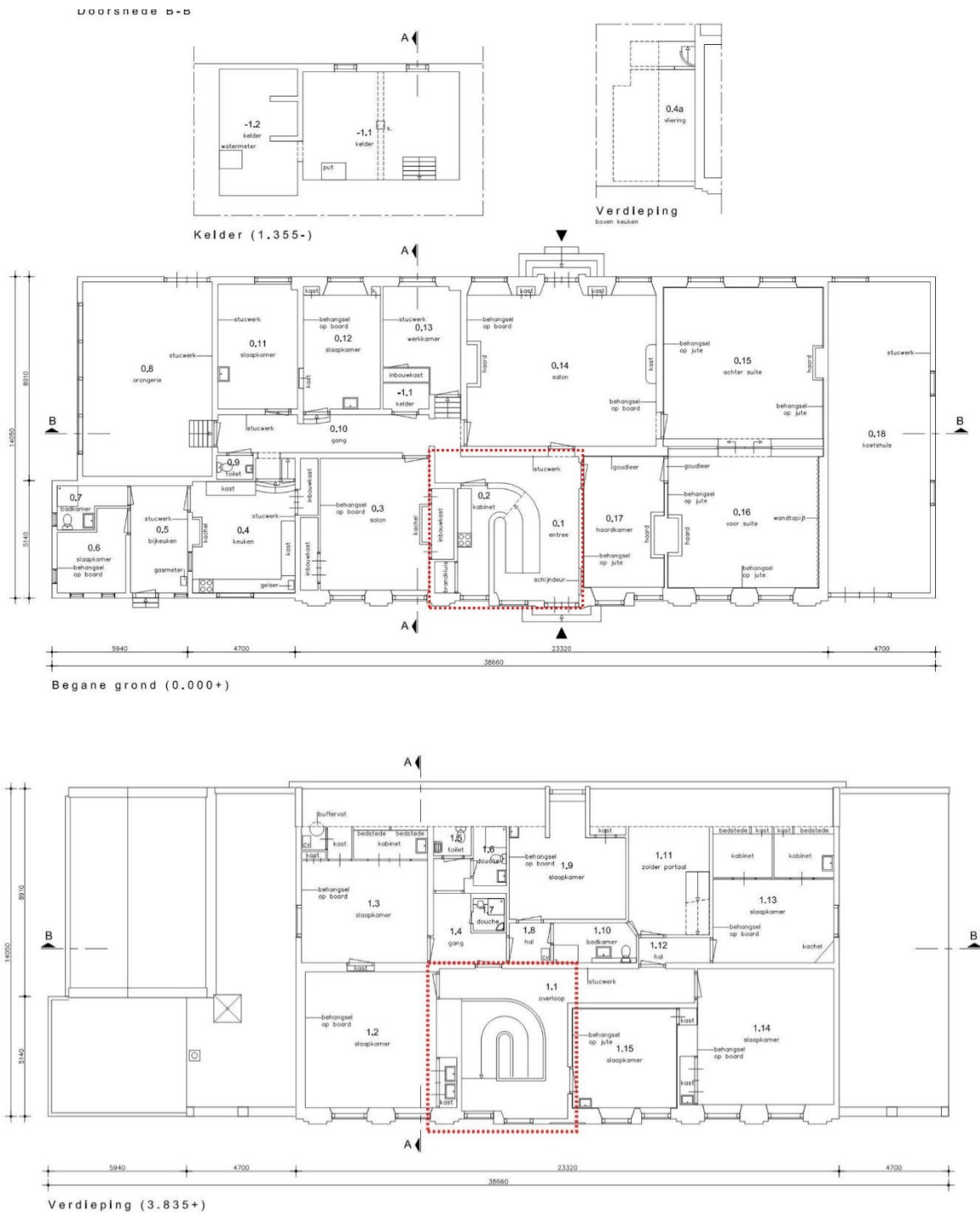
De Van Dongens stonden nu aan de top van de Drentse maatschappelijke ladder. In 1730 behoorden vijf van de acht leden van de Drentse Ridderschap tot deze familie.¹⁰ Naast Oldengaerde, Dunningen, Vledderinge en Westrup waren ook de havezates Entinge en De Klencke in hun handen. In de ruime eeuw dat zij Oldengaerde bestierden, is er heel wat verbouwd aan het pand. Een afbeelding van Cornelis Pronk uit 1732 laat zien dat we al lang niet meer met een simpel bouwwerk van doen hebben, maar met een mondain landhuis dat de vergelijking met veel buitenplaatsen in het Westen kon doorstaan. Het had twee bouwhuizen en lag te midden van luxueuze, geometrisch aangelegde tuinen.

Cornelis III overleed in 1756 en zijn weduwe Catharina Elizabeth van Schwartz tot Ansen bleef met twee minderjarige kinderen op Oldengaerde wonen. Dochter Helena Agnes trouwde met een ver familielid, Isaac van Dongen tot Entinge. Vanaf 1778 woonden zij op Oldengaerde. Maar zij moesten het in 1781 wegens schulden verkopen, ofschoon het pand 'voor weinige jaren geheel en modern vertimmerd' was.¹¹ Een interessante opmerking in verband met ons interieuronderzoek, aangezien de nodige ingrepen uit deze periode dus navijsbaar zouden moeten zijn.

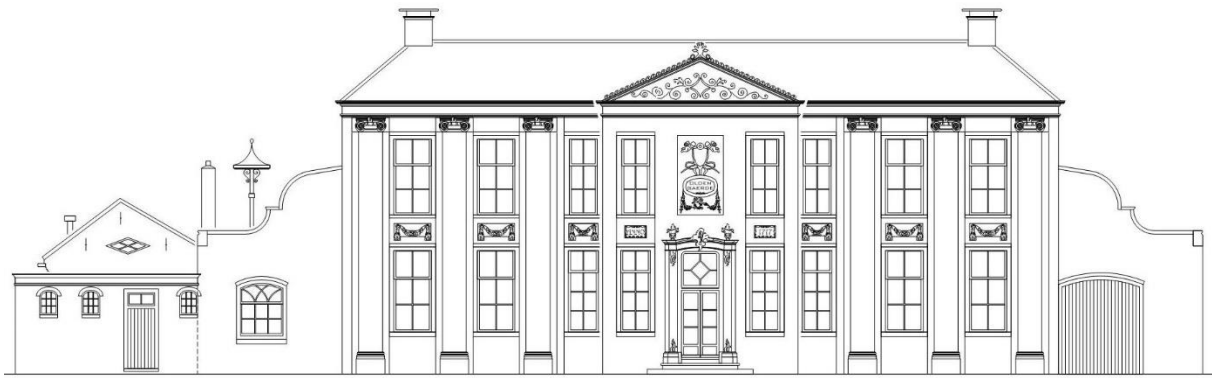
Van Van Holthe naar het Drentse Landschap

De koper, Jan Kiers, een prominente patriot die fortuin had gemaakt in Indië, had slechts kort plezier van zijn nieuwe stek: hij overleed al in 1788. De nieuwe eigenaar, Jan Thomas Huguenin, verkocht het goed in 1797 aan de Groningse hoogleraar in de ontleed- en plantkunde Wynoldus Munniks die het als zomerverblijf gebruikte. Na diens overlijden in 1806¹² kwam Oldengaerde aan Aalt Willem van Holthe, een buitengewoon actieve persoon die veertig jaar lang het burgemeesterschap van Dwingeloo vervulde. Ook was hij lid van de Provinciale Staten, Rijksontvanger der Directe Belastingen en gemeenteontvanger. Hij had houthandels in Assen en Meppel en deed in bouwmaterialen, onroerend goed en in eikenschors ten behoeve van de leerlooierij. Van Holthe bezat alleen al in Dwingeloo veertien huizen en 280 hectare land. Daarnaast was hij eigenaar van twee plantages in Suriname. Hij erfde Rheebruggen en kocht Batinge, welke havezaten hij beide liet slopen. Oldengaerde bleef dat lot gelukkig bespaard. Wel ging het rechterbouwhuis in 1825 in vlammen op en dit werd niet herbouwd. Na Van Holthe's overlijden in 1854 bleef het landgoed door vererving in de familie, tot het in 2013 werd overgedragen aan Stichting Het Drentse Landschap. Het ligt in de bedoeling het gave maar wel enigszins sleetse huis te restaureren en open te stellen voor publiek.

2. Tekeningen/ overzichtsfoto's

4. Begane grond (boven) en verdieping.

Oostgevel

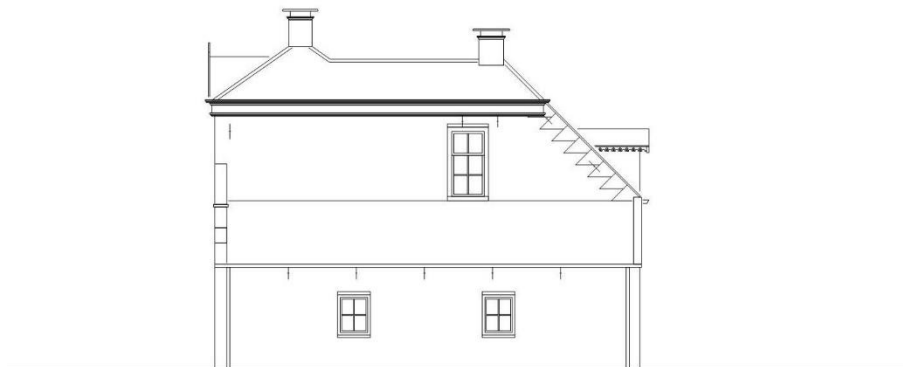

Westgevel

Doorsnede B-B

5. Voor- en achtergevel, doorsnede.

Noordgevel

Zuidgevel

Doorsnede A-A

6. Zijgevels, doorsnede door de breedte.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

- 7. Oldengaerde vanaf de voorkant gezien, met hek en brug over de gracht.
- 8. Het bouwhuis vanaf de weg gezien.
- 9. Landarbeidershuisje direct rechts van het terrein.
- 10. Statige bomenrij (zichtlijn) tegenover Oldengaerde aan de ander kant van de weg.
- 11. Het terrein aan de achterkant van de havezate
- 12. Zijkant rechts: het voormalige koetshuis
- 13 – 14. Achterzijde
- 15. Zijkant links met voormalige orangerie.

3. bouwgeschiedenis

Van voren gezien lijkt Oldengaerde een symmetrisch bouwwerk dat grotendeels in één keer is neergezet. Maar schijn bedriegt. De plattegrond van de havezate met zijn onregelmatige kamerindeling, en ook de verschillen in zolder- en vloerniveaus, laten er geen twijfel over bestaan dat we hier te maken hebben met meerdere bouwfases.

Oudste kern

De op het bouwhistorische onderdeel geraadpleegde bronnen¹³ zijn het erover eens dat de achterste helft van het hoofdgebouw het oudste gedeelte moet zijn. Het zou deels nog uit de 15de eeuw dateren. Het moet een simpel, langgerekt zaalhuis zijn geweest, omringd door een gracht, met aan de linkerkant een kelder. Dit type kwam veel voor in Drenthe, onder meer bij de verdwenen havezates Ansen, Rheebruggen, Vledderinge en de nog bestaande huizen Echten en De Klenke. Al deze huizen bestonden in hun eerste opzet waarschijnlijk uit twee bouwlagen, waarbij de tweede bouwlaag een (forse) zolderverdieping was. Bij Oldengaerde is dat nog goed waarneembaar: aan de achterkant van het pand is de daklijn veel lager dan aan de voorste helft, waar een extra verdieping is aangebracht.

Volgens de beschrijvingen had het laatmiddeleeuwse huis over de volle lengte een gang, terwijl de hoofdingang zich bevond ter plekke van de huidige doorgang tussen entree en salon. In de eerste helft van de 17de eeuw verzezen haaks op het pand twee ondiepe zijvleugels, waardoor een U-vormige plattegrond ontstond. De huidige entree – hoofonderdeel van dit onderzoek – zou zich volgens deze lezing bevinden in de volgebouwde ruimte tussen de beide vleugels in. De bronnen zijn er niet eenduidig over of dit deel al in de 17de eeuw bij het pand werd getrokken (waarbij ook de gracht direct rondom het pand werd gedempt) of dat dit pas gebeurde bij de grote verbouwing in 1717 onder Cornelis van Dongen en zijn echtgenote Johanna Agnes van Weijenhurst.

Vingboonsstijl

In elk geval zou in 1717 het complex in hoofdlijnen zijn huidige uiterlijk hebben gekregen. De voorkant van het pand kreeg een extra verdieping en werd met de voormalige zijvleugels onder één dak gebracht. Daarbij werd een prestigieuze nieuwe voorgevel opgetrokken in 'Vingboonsstijl'. Conform deze vroege vorm van het Hollandse Classicisme kreeg de gevel een zogenaamde collosale pilasterorde, bestaande uit een zestal pilasters met ionische kapitelen die over twee bouwlagen tot aan het hoofdgestel doorlopen. Dit hoofdgestel werd overigens zeer eenvoudig gehouden en lijkt uit niet veel meer dan een bakgoot te hebben bestaan (afb. 2 en 19). Karakteristiek voor de stijl zijn verder het vooruitstekende middenrisaliet en de natuurstenen guirlandes tussen de pilasters.

In de gevel prijken zestien hoge schuif(?) vensters en een statige ingangspartij met natuurstenen trap, waarboven in een uitgespaarde nis de wapenschilden van Cornelis en Johanna Agnes waren aangebracht. Boven het middenrisaliet verrees een sierlijke klokgevel, waar bovendien een soort attiek vóór was geplaatst (afb. 2 en 19). Het pand werd ter weerszijde uitgebouwd met serres waarboven een balkonnetje zat. Op het voorplein verrees een tweede bouwhuis.¹⁴ Een statig hek sloot het terrein af. De tuin werd veranderd tot een lusthof in Franse stijl, met zichtlijnen, bomenlanen, singels en waterpartijen, geïnspireerd op de tuinen van Versailles (afb. 16).

Een flinke operatie, toch lijkt het erop dat de transformatie tot het volmaakte buitenhuis nooit helemaal is voltooid. De achtergevel van het pand werd in elk geval niet opgehoogd en boven het 15de-eeuwse deel werd nogal provisorisch een gedeeltelijke tussenverdieping gerealiseerd binnen de

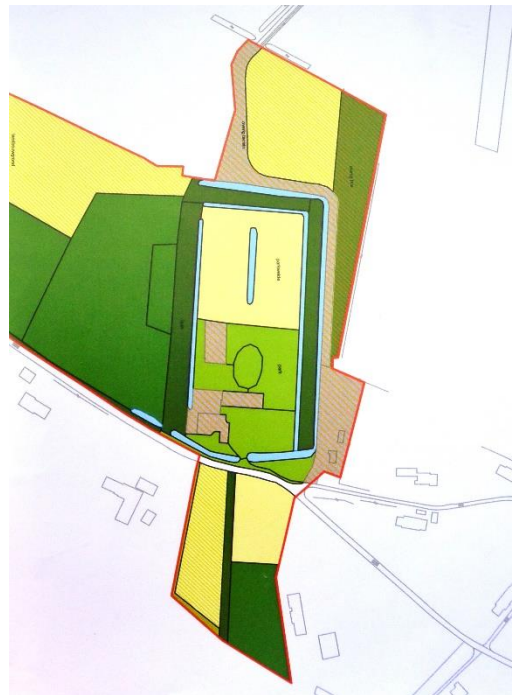
hoge zolderruimte (zie doorsnede afb. 6). Tussen de voor- en achterzijde bleven dus hoogteverschillen bestaan. Binnen zorgde dat voor allerlei onpraktische afwijkingen in vloerniveaus en plafondhoogtes. Buiten leverde het problemen op bij het zoeken naar een harmonische oplossing voor de zijgevels. En niet te vergeten voor het dak: de parallelle schilddaken van het oude en het veel hogere nieuwe gedeelte moeten slecht op elkaar hebben aangesloten, al is op de tekening van Cornelis Pronk helaas niet te zien hoe de situatie is geweest. De aanzienlijke verlaging van het dak in de 19de eeuw zal vermoedelijk niet voor niets zijn geweest. Toen werd er voor gekozen beide daken aan de zijkanten met elkaar te verbinden. De afwatering van het middendeel geschiedde via een zakgoot, waarbij middels een Keulse goot het water binnendoor naar buiten werd geleid. De problemen die dit ongetwijfeld opleverde bij een flinke regenbui, zullen er de reden van zijn dat in de 20ste-eeuw de zakgoot in het middendeel verdween ten gunste van een platte dakconstructie.

Na 1717

Na 1717 vonden er nog tal van wijzigingen plaats. Het interieur, dat veel kenmerken van de toen heersende Lodewijk XIV-stijl zal hebben gedragen, moet veelvuldig zijn aangepast, gezien de vele details in de rococo, Lodewijk XVI-stijl, empire, biedermeier en neostijlen. Een van de opvallendste wijzigingen betrof de monumentale, witgemarmerde trap, die een aangepast Lodewijk XIV-model kan zijn maar die ook tot stand kan zijn gekomen bij de verbouwing rond 1778 door Isaac van Dongen (waarover later meer). In de voorgevel verdwenen de wapenschilden en de classicistische deuromlijsting werd vervangen door een exemplaar in rococostijl. In de late 18de eeuw of de vroege 19de eeuw vonden, mogelijk onder Aalt Willem van Holthe, grotere aanpassingen plaats. In de voorgevel werden de vensters vergroot, deels voorzien van achtruits empire venster en deels – misschien alweer iets later – van zesruits exemplaren. De klokgevel werd afgebroken en vervangen door een houten fronton. Ook de achtergevel werd in deze tijd vernieuwd en voorzien van empire-vensters. Zoals eerder beschreven werd het dak verlaagd. De schoorstenen, die voorheen recht naar boven door het centrale deel van het dak staken, werden diagonaal gemetseld op een stoel (of slede) helemaal naar de hoeken ‘versleept’ (afb. 15).

15.

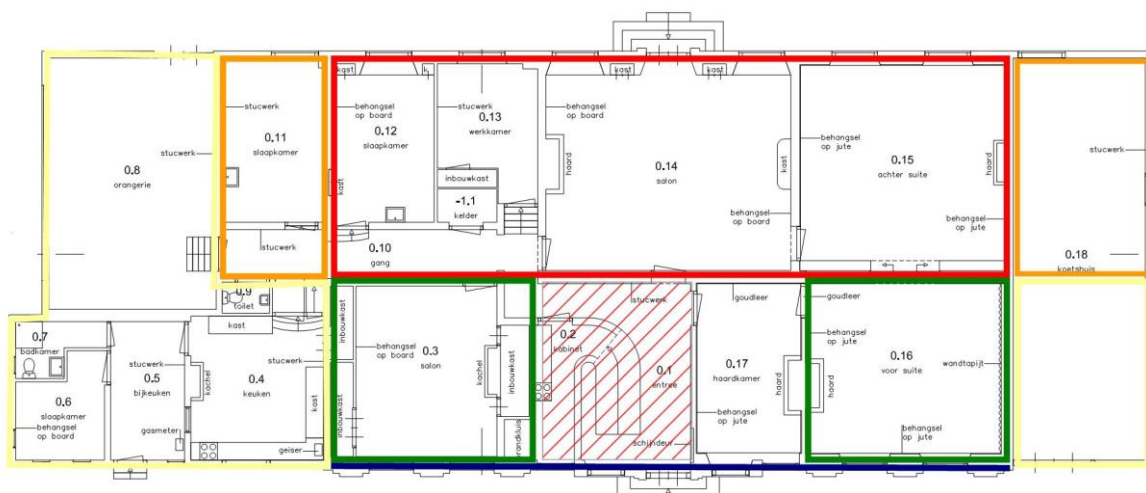

16.

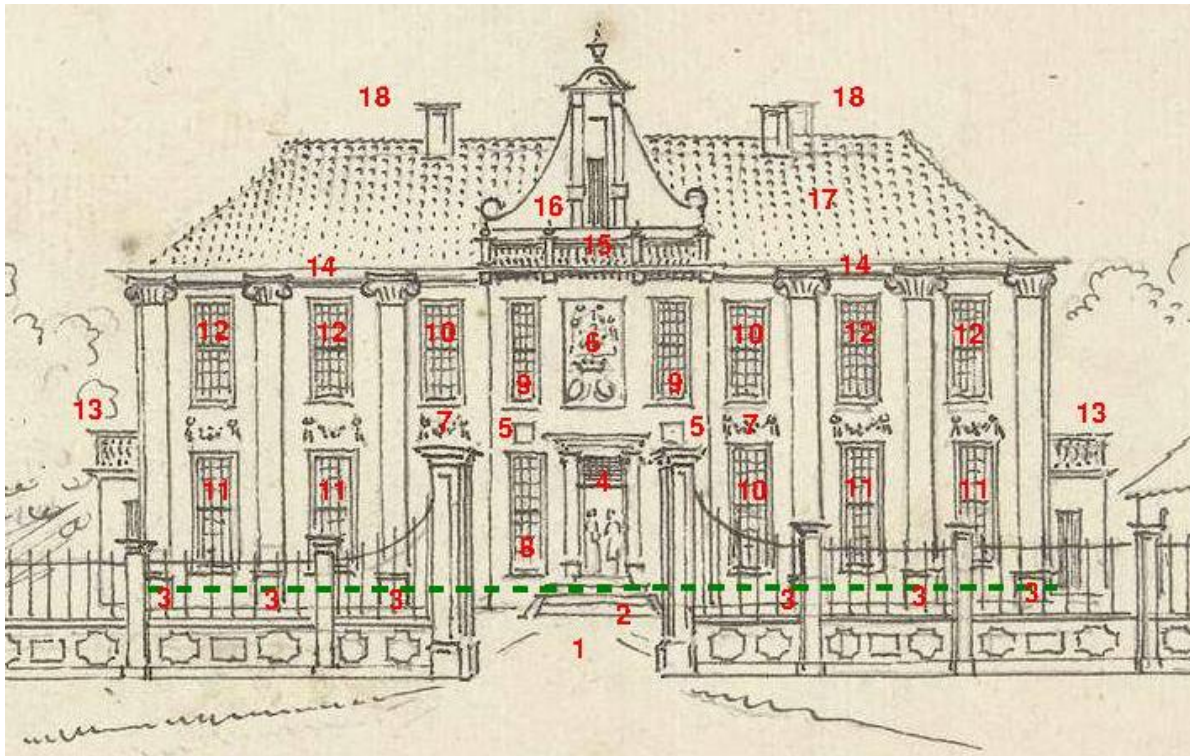
Nadat in 1825 door brand het rechter bouwhuis verloren ging, werden de 18de-eeuwse serres uitgebouwd. In het rechterexemplaar werd het koetshuis geplaatst, terwijl de linker uitbouw ruimte bood aan de nieuwe keuken met daarboven een kamertje voor de dienstbode. Later werd hiernaast nog een bijkeuken geplaatst terwijl aan de achterkant een iets verdiept gelegen orangerie werd toegevoegd. Ook werd het linker bouwhuis uitgebreid met een grote schuur. De sierlijke holle-bolle daklijn die de uitbouwjes kregen, lijkt een originele oplossing in de destijds heersende biedermeierstijl. Maar ze kregen deze vorm pas na 1900 en waren aanvankelijk recht (afb. 17).

17. Op deze foto uit ca. 1900 zijn de uitgebouwde bouwdelen ter weerszijde van het pand nog niet voorzien van de gegolfde gevelbeëindiging. Vier vensters links bezaten markiezen, blijkbaar noodzakelijk vanwege een ongunstige zoninval; restanten van de bevestigingshouten zijn tegenwoordig nog in de kozijnen waarneembaar. Opmerkelijk zijn verder de drie bliksemafleiders.

18. De opbouw van Oldengaerde volgens de bestaande opvattingen. Rood: het in de kern nog 15de-eeuwse zaalhuis. Groen: vroeg 17de-eeuwse vleugels. Blauw: de Vingboonsgevel uit 1717. Oranje: de uitgebouwde serres. Geel: 19de-eeuwse uitbreidingen. De fasering zal mogelijk op enkele punten bij moeten worden gesteld. Gearceerd het onderzoeksgebied van deze studie.

19 – 20. Verschillen voorgevel met situatie in 1732:

1. Grondniveau lag lager; groene stippellijn geeft huidige niveau aan. 2. Langere trap. 3. Langere basementen pilasters. 4. Lodewijk XIV-deuromlijsting, bovenlicht zat hoger. 5. Geen langwerpige jaartalstenen maar vierkante stenen of nisjes, zonder verdiepte ligging in gevel. 6. Gevelstenen met de familiewapens nog aanwezig. 7. Guirlandes waren even groot als de overige. 8. Vensters liepen verder naar beneden door; ramen kregen achtruits indeling. 9. Vensters op gelijke hoogte als de blinde nis; tegenwoordig lopen ze verder naar beneden door. 10. Vensters stonden nog in het midden van het gevelvlak, niet tegen het middenrisaliet. 11. Vensters waren langer, smaller en kregen een zesruits indeling. 12. Idem en liepen naar boven door tot voorbij het kapiteel. 13. Serres met balkonnetjes nog niet uitgebouwd. 14. Geen kroonlijst maar enkel een bakgoot boven de kapitelen. 15. Verdwenen attiek. 16. Verdwenen klokgevel. 17. Dak nog niet verlaagd. 18. Schoorstenen niet op hoeken maar rechtstandig door het dak.

3.1 Vraagtekens bij de bouwgeschiedenis

Tijdens de twee onderzoeksdagen, die grotendeels gericht waren op één specifieke ruimte – in dit geval de entree met de grote trap en de daarboven gelegen overloop – bleef weinig tijd over voor een bouwhistorische opname van het pand als geheel. Hoewel er dus een verre van volledig beeld kon worden gevormd van de opeenvolgende bouwfases, zijn er toch de nodige vragen gerezen over de bouwontwikkeling zoals die tot nu toe bij beschrijvingen van het pand is verondersteld en zoals die hierboven in het kort is weergegeven.

Om te beginnen moeten we voorzichtig zijn met al te snelle conclusies over de oudste verschijningsvorm van Oldengaerde. Natuurlijk kan er binnenin het pand achter behang en stucwerk muurwerk uit de late middeleeuwen schuilgaan¹⁵, maar het zichtbare metselwerk van de achtergevel dateert beslist niet uit die periode. Deze muur is vernieuwd – of mogelijk tegen een ouder exemplaar opgeklampt – in de periode rond 1800. Dat blijkt uit de tegelijk met het metselwerk aangebrachte empire-vensters (afb. 21), de ‘moderne’ hoekafwerkingen met drieklezoren¹⁶ en uit het gebruik van de destijds veel toegepaste Friese moppen (tussen vecht- en waalformaat) die een latere fase vertegenwoordigen dan de vechtformaten van de serres ter linker- en rechterzijde van het hoofdgebouw (afb. 22).

21.

22.

Ook de aanwezigheid van een gang over de volle lengte van het pand wekt bevreemding op. Gangen passen slecht bij een datering in de 15de eeuw, toen het zeker bij gebouwen op het platteland nog gebruikelijk was om ‘met de deur in huis te vallen’. Toch moet er hier op enig moment zo’n hal aanwezig zijn geweest die later bij de aanpalende ruimtes is getrokken, gezien het grote verschil tussen de vloerplanken in de salon ter plekke: grenen op de plaats van de veronderstelde gang, eiken in de kamer erachter. Dat heeft vervolgens weer consequenties voor de theorie dat de huidige met rococolijst versierde binnendeuropening op de plaats zit van de laatmiddeleeuwse hoofdentree van het pand. Een voordeur die enkel toegang geeft tot een smalle haaks gesitueerde gang, lijkt althans nogal onpraktisch. Tenzij er ter plekke van de huidige salon nog een gang naar achteren heeft gelopen, maar dit viel niet te controleren.

Het is zeker mogelijk dat de havezate in het begin van de 17de eeuw werd uitgebreid met twee vleugels. De plattegrond van het pand is daar in elk geval niet mee in tegenspraak (zie afb. 18). Het tussen deze vleugels gelegen voorpleintje zou dan na de grote verbouwing zijn ingenomen door de huidige entree (hoofdonderwerp van deze interieurstudie) en de aanpalende haardkamer op de begane grond en slaapkamer op de verdieping.

Een theorie waar op het eerste gezicht niets mis mee is. Toch is het vreemd dat deze vleugels beide in het bezit waren van grote haardplaatsen, gesitueerd tegen de buitenmuren richting het veronderstelde voorpleintje. Uit het oogpunt van warmterendement een weinig economische plek, aangezien de uitstralingswarmte bij beide haarden dan aan één kant aan de buitenlucht verloren ging. In de dikte van de linkermuur, die hier ca. 1.20 m. bedraagt, bevond zich een enorme keukenschouw. Deze opzet moet verhinderd hebben dat hier een representatieve vensterindeling kon worden gemaakt. De plaatsing van de keuken aan de voorkant van het huis, zo direct naast de entree, is sowieso opmerkelijk en roept de vraag op of de huidige voorkant van het pand wel altijd de voorkant is geweest. Bij de meeste kastelen en buitenplaatsen bevonden keukens zich immers aan de zij- of achterkant, vanwege hun lawaai en geuren verspreidende eigenschappen. Bij Oldengaerde gebeurde dat pas halverwege de 19de eeuw (hoewel in de ruimte onder de trap een bijkeuken gevestigd bleef).

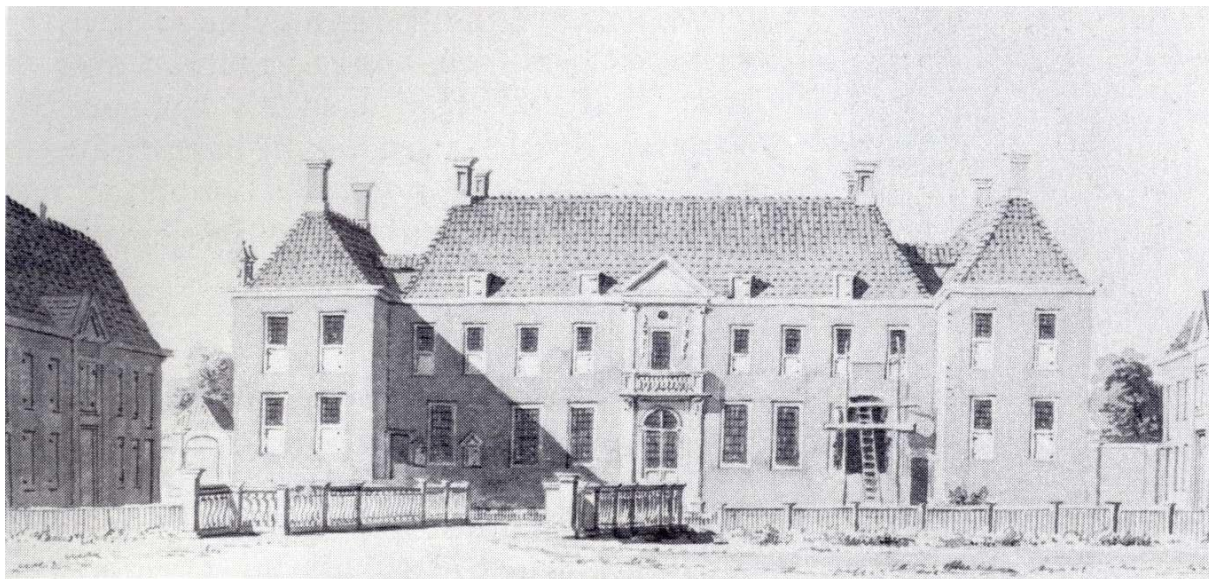
Dikke scheidingsmuur

Ook de dikte van de scheidingsmuur van het oude en nieuwe gedeelte roept vragen op. Op de begane grond is deze twee stenen dik (ca. 48 cm, exclusief wandbetimmering) wat duidelijk maakt dat het hier vrijwel zeker om een voormalige buitenmuur gaat. Op de verdieping, tot aan de zoldervloer, is de muur echter nog steeds anderhalve steen dik (ca. 35 cm)¹⁷ terwijl deze pas bij de realisatie van de voorste bouwdelen hoger moet zijn opgetrokken en in feite dus niet meer dan een binnenmuur was. Het kan zijn dat deze dikte is aangehouden in verband met de muurplaat waar de constructie van de parallelle schilddaken op steunde. Maar dan had een steens muur ook volstaan. Een andere mogelijkheid is dat het achterste gedeelte wel degelijk hoger is geweest maar om wat voor reden dan ook ooit is verlaagd.

Tot slot is het toepassen van de Vingboonsstijl aan een aanzienlijke buitenplaats in 1717 een wonderlijk anachronisme. De wijze waarop deze toonaangevende 17de-eeuwse Amsterdamse architect zich bediende van sterk gelede gevels met Ionische pilasters, kroonlijsten en guirlandes¹⁸ was toen al zo'n vijftig jaar uit de tijd. Een gegeven waar bij de beschrijvingen van het pand al te gemakkelijk overheen wordt gestapt. In een achtergebleven gebied als Drenthe kan de Vingboonsstijl veel langer in zwang zijn geweest, zo lijkt de gedachtegang te zijn.¹⁹ Maar klopt dit wel?

Om te beginnen was Dwingeloo rond 1700 als geliefde woonplaats van de Drentse adel bepaald geen buitenpost. De op de buitenplaatsen woonachtige families, zoals De Boetzelaar en De Vos van Steenwijk, Van Echten en Van Dongen waren invloedrijk, welgesteld en hadden hechte banden met de adel elders, vooral in Overijssel. Aan lieden uit deze kringen zullen de nieuwste modes op architectuurgebied zeker niet voorbij zijn gegaan. De pilasterstijl werd dan ook al rond het midden van de 17de eeuw bij verschillende adellijke huizen op het Overijsselse en Friese platteland aangetroffen²⁰. En net als in de steden raakte deze vroege verschijningsvorm van het Hollandse Classicisme hier na 1670 snel uit de mode.²¹ Ervoor in de plaats kwam een veel strakkere variant, met vlakke gevels zonder pilasters.²²

Het naburige Batinge was een schoolvoorbeeld van deze strakke stijl (afb. 23). Deze havezate werd in 1686 door Elbert Anthonie van Pallandt, drost van Drenthe, verbouwd tot een residentie van on-Drentse afmetingen. Het was een zeer eigentijds gebouw. Zo werden de zijvleugels reeds als op zichzelf staande bouwvolumes opgevat – een bouwwijze die pas drie jaar later bij Paleis het Loo zou worden toegepast²³. Zou buurman baron Cornelis Van Dongen – toch ook bepaald niet de minste – zichzelf vervolgens te kijk hebben willen zetten door zijn Oldengaerde met hopeloos ouderwetse pilastertjes uit te rusten? Het kán natuurlijk, maar erg waarschijnlijk is dat niet.²⁴

23. Havezate Batinge op een prent van Cornelis Pronk uit 1732

Kortom, het is helemaal niet zo logisch dat de Vingboonsgevel pas is ontstaan in 1717, al prijkt een steen met dit jaartal nog zo prominent in de gevel. Bij nadere beschouwing blijkt dat uitgerekend in het muurvlak waar deze stenen werden ingemetseld drieklezoren op de hoeken zijn toegepast, terwijl elders in de gevel klisklezoortjes zijn gebruikt, een metselwijze die na 1700 steeds meer in onbruik raakte en dus eveneens richting een vroegere datering lijkt te wijzen. Ook de andere muurvlakken onder, tussen en boven de vensters verraden een andere metselhand – en andere metselmortel – wat heel goed kan samenhangen met de subtiele maar onmiskenbare wijzigingen aan de vensterindeling (zie afb. 2, 19 en 28). Zelfs de guirlandes lijken deels later te zijn vervangen (afb.26). Mogelijk was dus niet deze Cornelis van Dongen verantwoordelijk voor de Vingboonsvoorgevel, maar zijn gelijknamige vader die in 1660 eigenaar van de havezate werd. Ook diens voorganger Johan van Echten komt nog als bouwheer in aanmerking.

24. De Crackstate te Heerenveen, gebouwd in 1648 heeft met zijn Vingboonsgevel de nodige overeenkomsten met Oldengaerde. Op deze prent van Cornelis Pronk uit 1754 valt op dat dit gebouw nog kruisvensters had in een tijd dat die bij Oldengaerde al lang waren vervangen door schuifvensters. Later kreeg de Crackstate alsnog (empire)schuifvensters.

En het jaartal dan? Dat zou heel goed kunnen verwijzen naar een interne verbouwing: zoals we zullen zien zijn er in de hal diverse elementen, zoals de deurvensters en de monumentale trap van de entree, die op basis van hun Lodewijk XIV-stijlkenmerken heel goed uit 1717 zouden kunnen dateren. Ook kan het zijn dat de gevel in dat jaar is aangepast, waarbij bijvoorbeeld kruisvensters hebben plaatsgemaakt voor de 'moderne' 36- en 45-ruits schuifvensters die zichtbaar zijn op de tekening van Pronk.²⁵ Maar een belangrijke vraag in deze dateringskwestie is ook: dateert de jaartalsteen eigenlijk zelf wel uit 1717? Op de tekening van Pronk (uit 1732!) zijn op deze plaats geen langwerpige maar vierkante stenen of nisjes zichtbaar. Ook is er niets te zien van het verdiepte gevelvlak rondom de stenen. Het is moeilijk voorstelbaar dat Pronk, die een nauwkeurig observator was, dergelijke in het oog lopende details zou hebben gemist.

Maar de beste aanwijzing voor een latere datering is de steen zelf (afb. 25): de zwierige 'slagroomslingers' rondom het jaartal hebben onmiskenbaar een asymmetrische vorm die volledig in strijd is met de streng symmetrische Lodewijk XIV-stijl die in 1717 in zwang was, maar daarentegen karakteristiek is voor de rococostijl tussen 1740 en 1775.²⁶ Is hier een onhandige beeldhouwer aan het werk geweest die eigenlijk 1747 of 1757 heeft bedoeld? Of verwijst 1717 naar een geboortjaar, een trouwdatum of een andere gebeurtenis? Een mooie vraag om nader uit te zoeken...

25. Hoezo 1717? Deze zwierige gevelsteen draagt alle kenmerken van de rococo, die pas ruim twintig jaar later in zwang kwam. Het verdiepte gevelvlak – dat niet voorkomt op de tekening van Pronk – heeft drieklezoren op de hoeken, terwijl in de pilasters en het middenrisaliet klisklezoren zijn gebruikt, een oudere metselwijze.

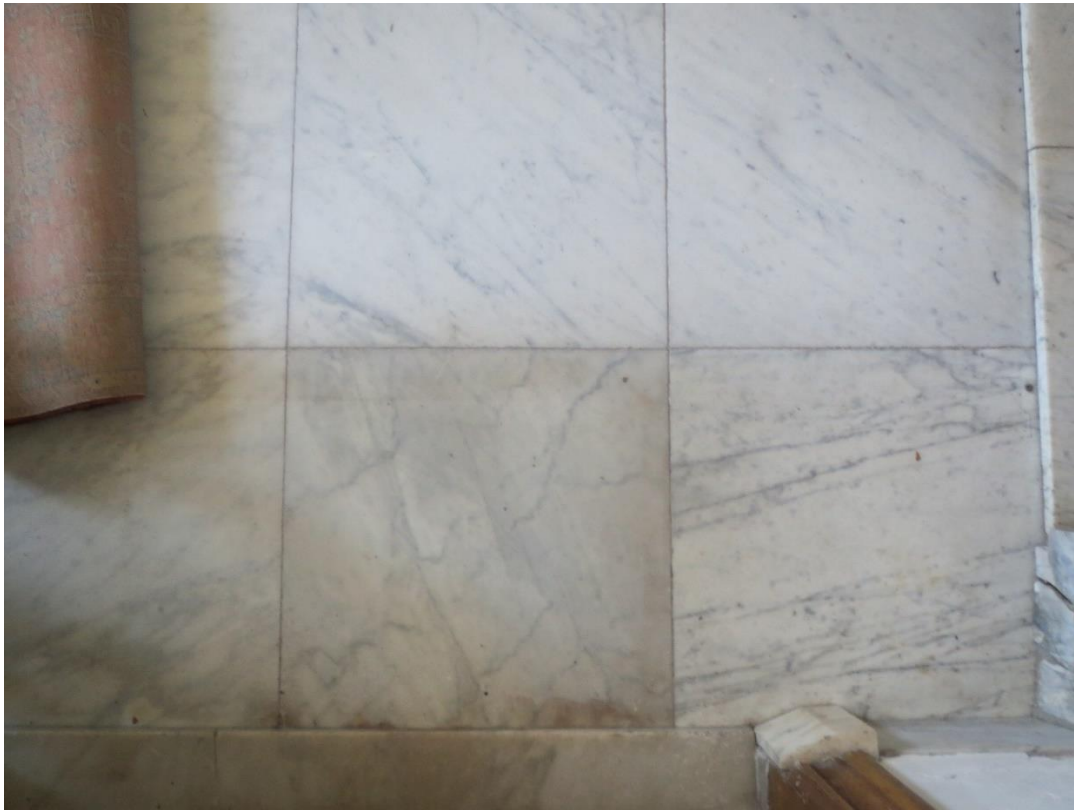
26 – 27. In de gevelvlakken tussen de pilasters is zichtbaar hoe de muur werd bijgehakt om ruimte te maken voor iets bredere vensters. De naar achteren gelegen vlakken met de guirlandes tonen eveneens bewerkingen in de neggen en hebben dan ook mogelijk niet tot de originele opzet behoord. Op de tekening van Pronk zijn ze althans niet weergegeven.

28. Vanwege de koperen regenpijp (in het midden van de foto) is een strook van het oorspronkelijke gevelvlak tussen de pilasters bewaard gebleven en werd het nieuwe venster iets verder naar rechts geplaatst, tot tegen het middenrisaliet. Tussen de vensters kwam een smallere guirlande met een afwijkend motief. Aan de andere kant van het risaliet is de situatie vergelijkbaar. Wanneer deze ingreep heeft plaatsgevonden, is onduidelijk, maar in elk geval na 1732. Op de tekening van Pronk bevinden de vensters zich nog netjes in het midden en zijn de guirlandes allemaal even groot.

4. Beschrijving ruimten

Als de Vingboonsvoorgevel ouder is dan gedacht, heeft dat voor de hal uiteraard consequenties. Het zou betekenen dat de ruimte eerder bij het pand is getrokken dan werd aangenomen én dat Oldengaerde niet in 1717 maar al rond 1660 een extra verdieping kreeg. Een interessante vervolgvraag zou zijn of er aan de nieuwe voorgevel inderdaad wel een fase met twee haakse zijvleugels vooraf is gegaan. Er zijn in elk geval uitwendig geen sporen waargenomen waaruit blijkt dat de gevel geheel of gedeeltelijk voor een voorganger is geplaatst.

29.

4.1 Vloer entree

Als je de ingangspartij op de tekening van Cornelis Pronk uit 1732 vergelijkt met een foto van de huidige toestand, valt onmiddellijk op dat de trap meer treden telt en dat het vloerniveau van de hal aanzienlijk hoger lijkt te liggen. De figuurtjes in de deuropening staan zelfs bijna op gelijke hoogte met de onderkant van de vensters (zie afb. 19 – 20). Als deze voorstelling klopt, hebben de vensters dus bijna tot aan de vloer doorgelopen. Maar was het vloerniveau van de entree daadwerkelijk hoger dan nu? Dat is maar de vraag: op de tekening van Pronk valt op dat de voetplaten van de basementen onder de pilasters aanzienlijk hoger zijn dan tegenwoordig: niet de vloer lag hoger, maar de grond voor het huis was lager! De treden van de trap die na ophoging gemist konden worden, begonnen een tweede leven als natuurstenen zitjes voor het huis.

De vloer zelf bestaat uit min of meer vierkante witmarmeren tegels (doorgaans 52 x 52 tot 52 x 54 cm). Marmer was duur en het leidt geen twijfel dat met de toepassing de status van de bewoners moest worden benadrukt. De adering van het materiaal is licht, waardoor we het onder de noemer Carrara marmer mogen plaatsen. Puur op basis van het materiaal valt de vloer nauwelijks te dateren. Het is dan ook onduidelijk of we hier te maken hebben met een 17de- of 18de-eeuwse vloer of een nog latere aanleg.

30. Een rondlopende marmeren plint? Nee, dit is marmerimitatie op hout.

4.2 Drempels en plinten

De deurdrempels en plinten zijn eveneens grotendeels van Carrara marmer, al is bij enkele stukken in de plint een grijzere, zwaarder geaderde variant gebruikt, die naar Arabescato marmer neigt (afb. 31). Een van die plaatsen is rondom het deurvenster met de rococolijst. De plint is hier – en trouwens aan de hele achtermuur – bovendien lager, wat op een latere aanpassing lijkt te wijzen (afb. 31). De neuten, waarop de stijlen van de deurkozijnen rusten, zijn van een iets gelere marmersoort, waarmee ze eveneens de verdenking op zich laden tot een andere fase te behoren. Al kan het ook zijn dat ze vanwege hun grotere dikte uit een ander stuk marmer gemaakt moesten worden (afb. 31).

31. Plint in de rechterhoek. Links op de foto een gescheurd stuk Arabescato marmer, het stukje plint in het midden (alsmede de vloer en drempel) zijn Carrara. De neut is gemaakt van een iets gelere variant.

32 – 33. *Weelderige rocolijsten benadrukken de voornaamheid van de entree en de daarachter gelegen salon.*

4.3 Deur- en raamvensters begane grond

De houten omlijsting van de voordeur (afb. 32) oogt tegenwoordig heel anders dan op de tekening van Pronk. Destijds bestond deze uit twee pilasters die een niet gedecoreerde kroonlijst droegen. Om en rond het midden van de 18de eeuw moet dit lijstwerk zijn vervangen door het huidige exemplaar. De flamboyante decoratie, met rocaille-elementen, vazen en een kuif, draagt namelijk duidelijk de kenmerken van de rococo oftewel de Lodewijk XV-stijl die toen in de mode was. Ook de kuiflijst rondom de salondeur, gelegen in het verlengde – de zichtlijn – van de buitendeur, is typisch rococo (afb. 33). Maar de blad- en rankmotieven zijn heel anders, zodat het de vraag is of beide lijstwerken tegelijkertijd tot stand zijn gekomen.

Het is verleidelijk om in deze verfraaiingen de ‘gehele en moderne vertimmering’ te zien die rond 1780 Helena Agnes en Isaac van Dongen blijkbaar financieel de das om deed. Echter, de rococo was toen al op z’n retour ten gunste van de strakkere Lodewijk XVI stijl. Mogelijk moeten we de rococo-elementen dus vóór 1756 plaatsen, het jaar waarin Cornelis III van Dongen overleed – vooropgesteld natuurlijk dat zijn weduwe tussen 1756 en haar eigen overlijden in 1778 niet de behoefte heeft gevoeld de entree een facelift te geven. De meest waarschijnlijke periode waarin deze verbouwing heeft plaatsgevonden is aldus tussen 1740 (opkomst rococo) en 1756.

De glasdeur naar de salon met het bijbehorende paneelwerk in de doorgang van de muur, past echter niet goed in de rococoperiode (afb. 33). De sierlijke doch symmetrische decoratie hiervan hoort juist thuis in een eerdere periode: de Lodewijk XIV stijl (ca. 1700 – 1740). De deur vertoont

grote overeenkomsten met een exemplaar dat zich bevond in de woning van de familie Thorbecke in Zwolle in de Lodewijk XIV-stijl van de vroege 18de eeuw (afb. 87).²⁷ Ook de decoratie van de drie overige paneeldeuren en hun omlijstingen in de hal vertonen kenmerken van die stijl, alsmede de vouwblinden aan de voorgevel. Al deze elementen zouden heel goed de exponenten van een eventuele verbouwing in 1717 kunnen zijn. Merkwaardig is dat er in de rechtermuur twee deuren toegang gaven tot de haardkamer (afb. 31 en 32). De eerste deur zit op een uiterst onhandige plek – in de smalle doorloop langs de trap (afb. 32). Deze is dan ook niet meer in gebruik en aan de kant van de kamer met behang overspannen. De onlogische plaats van deze toegang suggereert dat niet alleen de achterliggende kamerindeling ooit anders is geweest, maar ook dat een eventuele voorganger van de huidige trap meer ruimte om te manoeuvreren overliet.

34.

35.

36.

37.

De buitendeur en het bovenlicht van het buitendeurvenster dateren juist van latere datum. Ze zullen net als de vier achtruits-ramen ter weerszijde van de ingang²⁸ uit de empire of vroegeiedermeier stammen (globaal de periode 1790 – 1820). Daarop wijzen onder meer de grote glasoppervlakten, alsook de ruitvorm en de afgeronde hoeken in het bovenlicht – dat gezien zijn strakke vorm ook nog enige decennia jonger kan zijn.²⁹ Er zijn drie personen die voor deze aanpassingen verantwoordelijk kunnen zijn: Jan Thomas Huguenin, Wynoldus Munniks en Aalt Willem van Holthe. Daarbij is de

middelste, de Groningse hoogleraar, misschien de meest voor de hand liggende persoon, aangezien hij Oldengaerde als zomerverblijf gebruikte en zich dus het minste zorgen zal hebben gemaakt om het warmteverlies door al die grote glasoppervlaktes...

Opmerkelijk is dat de buitendeur, net als de ramen in Oldengaerde met vouwblinden kon worden afgesloten (afb. 38 -39). Nu komt er door deze glasdeur heel wat zonlicht, dus zo bezien is dat niet vreemd. Maar zoals gezegd kwam die deur er pas rond 1800. Eerder zal hier een massief exemplaar zonder glas hebben gezeten. De blinden vertonen daarentegen een Lodewijk XIV-motief. Ook hier zien we vergelijkbare exemplaren terug in het Zwolse huis van de familie Thorbecke (afb. 87). Waarschijnlijk zijn ze dan ook hergebruikt: de indeling van de panelen komt niet zoals het hoort overeen met de roedeverdeling van de deur, en aan het onderste paneeltje is te zien dat er aan het ensemble van vier blinden een vijfde segment is toegevoegd (afb. 39, zie rode cirkel). Waarschijnlijk hebben deze binnenluiken ooit bij een van de 17de-eeuwse raamvensters behoord.

38.

39.

40.

41.

42.

38 – 42. Dankzij het geschilderde houtimitatiewerk straalt het ensemble van voordeur, bovenlicht, raamvenster, vouwblinden en vensterbank een grote eenheid uit, terwijl het om elementen gaat uit de 18de eeuw (vouwblinden) en 19de eeuw (raam- en deurvensters).

43.

44.

45.

46.

32

4.4 De trap

De trap is het pronkstuk van Oldengaerde. Hij behoort met zijn deels spiraalvormige looplijn tot het type met schalmgat, waarbij de binnenboom rond een cilindervormige opening loopt. Dit model wordt ook wel een Engelse trap genoemd.³⁰ De gemarmerde houten treden zijn tussen de binnen- en buitenboom bevestigd. De ruimte onder de trap is dichtgemetseld in de vorm van de trap en herbergt een bijkeukentje (afb. 48 -50). Het lijkt een opzet die van aanvang zo is bedoeld, aangezien het deurvenster dat toegang tot het vertrek geeft van eenzelfde type is als de overige exemplaren op de begane grond, dus met een Lodewijk XIV-uiterlijk, wat de qua leeftijd in de periode 1700 – 1740 plaatst (afb. 47).

Natuurlijk kan deze deur hergebruikt zijn, maar eigenlijk past de trap deels ook wel in de Lodewijk XIV-periode. De relatief sobere gedraaide balusters – ronde aan de balustrade van de overloop, lensvormige aan het traphek zelf – werden in deze periode reeds toegepast. De met snijwerk versierde aanzetklauw daarentegen hoort met zijn zwierige rocaillemotieven thuis in de rococo (ca. 1740 – 1775). Het kan zijn dat de trap tot stand is gekomen in de overgangperiode, maar aangezien het klauwstuk een iets andere hoek heeft dan de trapboom en –leuning (afb. 53, zie rode cirkels) is dit onderdeel mogelijk later aangebracht, bijvoorbeeld ter vervanging van een trappaal. Om de zaak extra gecompliceerd te maken, zou de trap ook nog uit de Lodewijk XVI-periode kunnen stammen (ca. 1775 – 1790). Het sierlijke maar sobere karakter en zeker ook de houten lambrisering bovenin, met strak uitgevoerde panelen en voorzien van een leuning met een geprofileerde handlijst (afb. 52), passen ook goed in deze stijlperiode.

47.

48.

Of de trap nu in het begin, het midden of het eind van de 18de eeuw tot stand is gekomen, in alle gevallen moet er een oudere voorganger zijn geweest – hier of elders in het huis. Volgens bouwhistoricus Carlo Huyts is dat zeer waarschijnlijk de steektrap geweest die tegenwoordig naar de vliering leidt (afb. 55). Dit veronderstelt hij vanwege de kwaliteit (eiken) en de luxe afwerking met geprofileerde randjes aan de treden.³¹ Het is een interessante theorie. Inderdaad lijkt de trap te mooi voor zijn huidige functie. Weliswaar zou hij te kort zijn om de afstand tussen de entreevloer en de eerste verdieping te overbruggen. Maar hij kan zijn ingekort, of mogelijk was hij onderdeel van een rechte bordestrap die in twee etappes naar boven leidde. Een dergelijke exemplaar valt nu nog te bewonderen in het 17de-eeuwse huis Overcinge te Havelte (zie afb. 88).

55.

56.

4.5 Binnenmuren rond de entree

Alvorens de overige interieurkenmerken te beschrijven, eerst enkele opmerkingen over de muren die dit uit twee bouwlagen bestaande vertrek omringen, voor zover die niet al eerder aan bod zijn gekomen (zie pag. 21 - 25). Om te beginnen zijn ze overal glad gestuukt en gewit zonder enige decoratie of behang. Dit is degelijk gebeurd, zodat er nergens een blik mogelijk is op het achterliggende metselwerk.

Mocht er inderdaad sprake zijn geweest van zijvleugels, dan ligt het voor de hand dat de linkerwand van de entree ooit de zijgevel van de linkervleugel is geweest. Dat de rechterwand de buitengevel van de rechtervleugel vertegenwoordigt, is minder vanzelfsprekend. Deze loopt namelijk slechts door tot de eerste verdieping en lijkt als binnenmuur te zijn aangebracht. De verder naar rechts gelegen

muur tussen haardkamer en voor-suite loopt wel tot door tot de zolderverdieping en is dus een betere kandidaat.

De achterste wand, ooit dus mogelijk de voorgevel van het 15de-eeuwse deel, vertoont inderdaad een dikte die daarmee in overeenstemming is (beneden ca. 48 cm, boven ca. 35 cm). Goed waarneembaar is dit bij de open doorgang door deze muur, links achterin richting het gangetje. Ter bescherming van de hoek is in deze opening een biljoen met kapelletje gemaakt (afb. 56).

Op de verdieping is duidelijk te zien dat de voorste helft van het pand een andere bouwfase (of bouwfases) vertegenwoordigt dan het achterste deel. Zo ligt het vloerniveau er over de gehele lengte 35 tot 40 cm lager. De beide deuren die toegang geven tot dit deel, bezitten een trappetje om het hoogteverschil te overbruggen (afb. 66 - 67). Waarom er niet voor gekozen is de vloeren gelijk te trekken, is onduidelijk. Misschien dat de verhoudingen van de voorgevel, die dan 40 cm hoger had moeten worden, niet mooi meer uitkwamen. In dat geval hebben we hier te maken met een verbouwing waarbij de zuivere verhoudingen vóór het praktisch nut gingen.

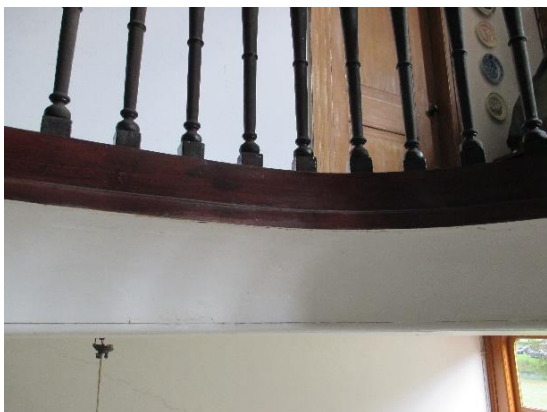
Zoals vermeld loopt de rechter zijmuur niet door op de verdieping. De daar aanwezige wand is ten opzichte van de onderliggende muur ongeveer een meter naar binnen geplaatst en rust zeer waarschijnlijk op een (weggewerkte) balkenconstructie. In verband met het gewicht zal dit geen bakstenen muur zijn, maar een Brabantse wand van hout en leem of iets vergelijkbaars.

De muur aan de linkerkant loopt daarentegen wel door naar boven. Deze bezit een forse dikte, van meer dan een meter. Een omvang die je in de verleiding brengt te denken aan een middeleeuwse kern. Maar vooralsnog kan alleen worden aangetoond dat zich in de dikte van de muur kastruimte en bovenal een indrukwekkende schouw met rookkanaal bevindt ten behoeve van de voormalige keuken.

Dat de situering van de keuken zo pal naast de deftige entree ongebruikelijk is, werd al eerder opgemerkt (zie pag. 22). Al met al lijkt het erop dat de hal achter de statige voorgevel met zijn imposante trap en luxe paneeldeuren helemaal niet van aanvang was bedoeld als statietoegang. Goed gezien is de ruimte ook nogal krap. Het heeft er alle schijn van dat er om één en ander te realiseren een restruimte is opgeofferd. Ook kan het zijn dat er een oudere hal en trappenhuis zijn samengetrokken. Achter de pleisterlaag van de wanden (en plafonds) zullen dus waarschijnlijk heel wat oneffenheden zijn weggewerkt...

57.

58.

59

4.6 Verdiepingsvloer

De verdiepingsvloer tussen de entree en de overloop is grotendeels 'opgeofferd' aan het trapsgat. Het ligt voor de hand dat het resterende deel bestaat uit een balkenlaag met ravelingen, waarop de grenen vloerdelen zijn bevestigd. Van de bakenconstructie valt echter niets te zien, aangezien deze schuilgaat achter een stucplafond en er ook in de dikte van het trapsgat een stuclaag is aangebracht (afb. 58). Dit plafond – als we het zo mogen noemen – is vrijwel egaal, op een band evenwijdig aan de muur en een met kraalrand geprofileerde band rond de trapopening na.

De vloer bestaat uit bruingelakte grenen delen, in breedte variërend van 22,5 tot 32 cm. (afb. 59). Ze lopen deels naar beide zijden door in de gang. Op plaatsen waar veel gelopen werd, zijn korte delen ingezet.

60.

4.7 Raam- en deurvensters overloop

De overloop ontvangt licht van twee zesruits vensters (afb. 60). Ze zijn net als het exemplaar op de begane grond in het bezit van vouwblinden. De blinden zijn opnieuw ouder dan de ramen zelf en waren blijkens de paneelindeling bedoeld voor de 36-ruits schuifvensters die hier ten tijde van tekenaar Cornelis Pronk zaten. Het linkervenster bevindt zich in het vooruitgeschoven middenrisaliet en heeft dan ook een bredere vensterbank dan het rechtervenster. Wandbetimmering compenseert het verschil, waardoor de ruimte gewoon rechthoekig lijkt. Het rechtervenster is ooit iets naar links verplaatst ten faveure van de regenpijp (zie pag. 28). In hun huidige gedaante stammen de vensters waarschijnlijk uit de tweede helft van de 19de eeuw, toen de zesruits indeling met dunne middenroede gangbaar was.

Vanaf de overloop en de aangrenzende gang leiden vijf deuren naar de omliggende vertrekken. Zij hebben alle gehouten tweevlaks paneeldeuren, met een gelijksoortig strak geprofileerd architraaf. Eén van deze deurvensters wordt behandeld in de detailstudie (vanaf pag. 43). De karakteristieken die daar in worden beschreven, gelden in veel opzichten ook voor de overige exemplaren.

4.8 Plafond

Het stucplafond vertoont een rustig patroon, bestaande uit een lijst met hoekornamenten en een middenornament, waarbij in het hart een antieke elektrische plafonnière prijkt. Duidelijk is te zien dat de ornamenten uit vooraf gemaakte gietstukken bestaan. Dit hoeft niet per se te duiden op een late datering; in de 16de eeuw werd al gebruik gemaakt van deze 'prefab' methode.³² Toch heeft dit plafond de schijn tegen. Het totale ontwerp is symmetrisch, en datzelfde geldt voor het middenornament dat met zijn rolwerk in de Lodewijk XIV-periode lijkt thuis te horen. De hoekornamenten daarentegen zijn met hun asymmetrische bloemetjes en krulletjes typerend voor de rococo. Het kan natuurlijk dat we hier met en overgangstype tussen beide stijlen te maken hebben, maar een 19de-eeuwse of zelfs 20ste-eeuwse eclectische samenstelling van neobarok en

61

62.

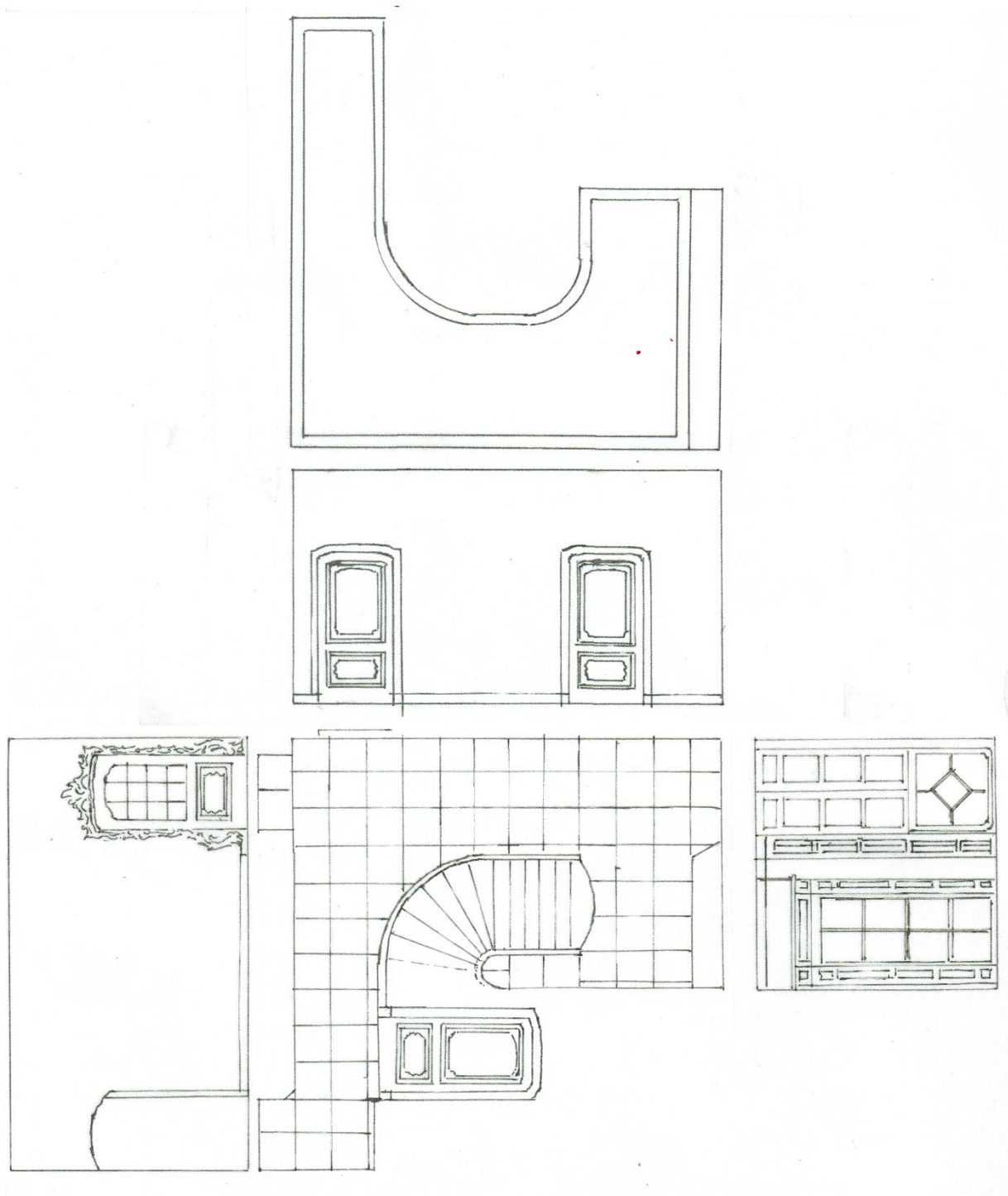

63.

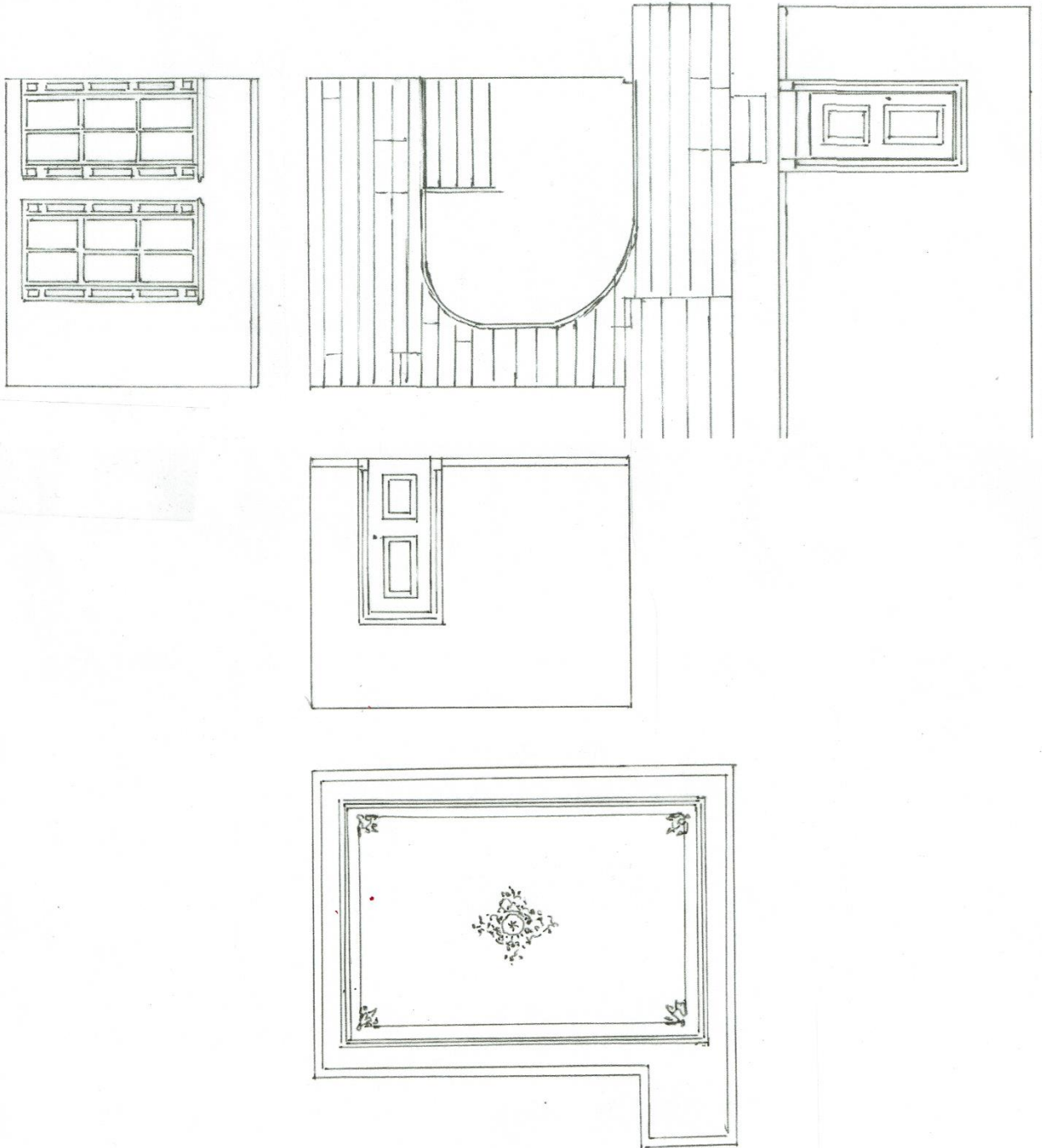
neo-rococo elementen ligt meer voor de hand. De tamelijk slordige afwerking duidt niet op het meesterschap dat we uit de 18de eeuw kennen en ook de uitsparing voor de elektrische lamp komt net iets te goed uit. Mogelijk is het plafond pas aangebracht nadat hiervoor de leiding was getrokken.

5. Ruimteboek

Hieronder een vereenvoudigd overzicht van de onderzochte entree en overloop.

64. Begane grond.

65. Verdieping.

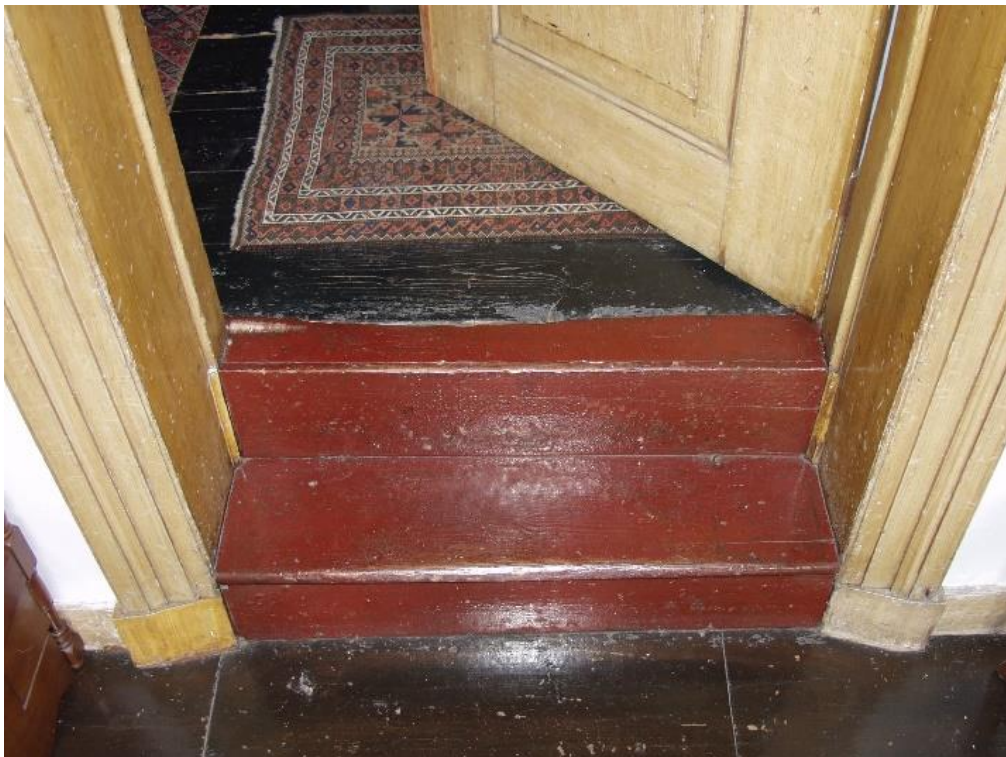
6. Detailstudie: deurvenster overloop eerste verdieping

66.

De verschillende bouwfases tussen het voorste en achterste gedeelte van Oldengaerde zijn bij uitstek waar te nemen bij het interieuronderdeel waar deze detailstudie over gaat: één van de twee deurvensters die vanaf de overloop toegang geven tot de hoger gelegen (zolder)verdieping van het achtergedeelte. Deze deurvensters zijn vrijwel identiek, maar voor deze detailopname is alleen het linker exemplaar bekeken, aangezien die zich binnen de voor deze studie aangewezen ruimte bevindt. Wel zullen er vergelijkingen worden getrokken met andere deurvensters op de overloop en elders in het pand. Aan de 'hoge' kant was een deel van het lijstwerk rondom het object helaas onzichtbaar vanwege een moderne aftimmering, waarachter zich waarschijnlijk leidingen bevinden.

Het hoogteverschil bij de onderzochte toegang bedraagt circa 40 centimeter. Het wordt met een trappetje van één tree in de dikte van de muur overbrugd. De muur heeft een dikte van circa 34 cm, oftewel anderhalve steen (Vechtformaat). Hoewel dat minder is dan op de begane grond, is dat toch opmerkelijk fors voor een binnenmuur. Het zou er op kunnen wijzen dat de muur toch reeds bestond voordat het 'Vingboonsgedeelte' werd gerealiseerd (zie de opmerkingen hierover op pag. 22).

67.

Trapje

Het grenen, ossenbloedrood geschilderde trapje valt met zijn slordige afwerking uit de toon bij de zorgvuldig bewerkte deur en lijsten. Het vervangt dan ook vrijwel zeker een eerdere constructie. Zo is er het nodige 'gerommeld' om een drempel van grenenhout in te passen. Blijkbaar was de plank die daarvoor werd gebruikt dunner dan zijn voorganger, aangezien de uitsparing in het kozijn opgevuld moest worden met een dun houten passtukje (afb. 69). Mogelijk bevindt zich onder de drempel, die visueel onderdeel uitmaakt van het trapje, nog de oorspronkelijke onderdorpel van het kozijn.

Kozijn

Het kozijn is aan de door de verf heen komende structuur te zien van eikenhout. De stijlen zijn op een ietwat ongebruikelijke verbinding met de bovendorpel verbonden (afb. 70, zie rode omtrek) en aan elkaar gezet met houten toognagels. De sponningen zijn in het waarschijnlijk vrij breed genomen

68.

69.

kozijnhout geschaafd. Aan de voorzijde is de dagkant voorzien van een hol profiel. Opmerkelijk is dat de delen die vanaf de overloop in het zicht zijn, zeer glad werden afgewerkt en beschilderd in een houtstructuur, die overigens karakteristiek is voor tal van deuren in Oldengaerde. Aan de zolderkant bleef het kozijn echter ruw van structuur en moest deze het doen met een lik grijze verf. Boven het kozijn is het stucwerk hier onregelmatig aangesmeerd. Het is niet duidelijk of hier iets is weggewerkt dat verband hield met het deurvenster of de omlijsting.

70.

71.

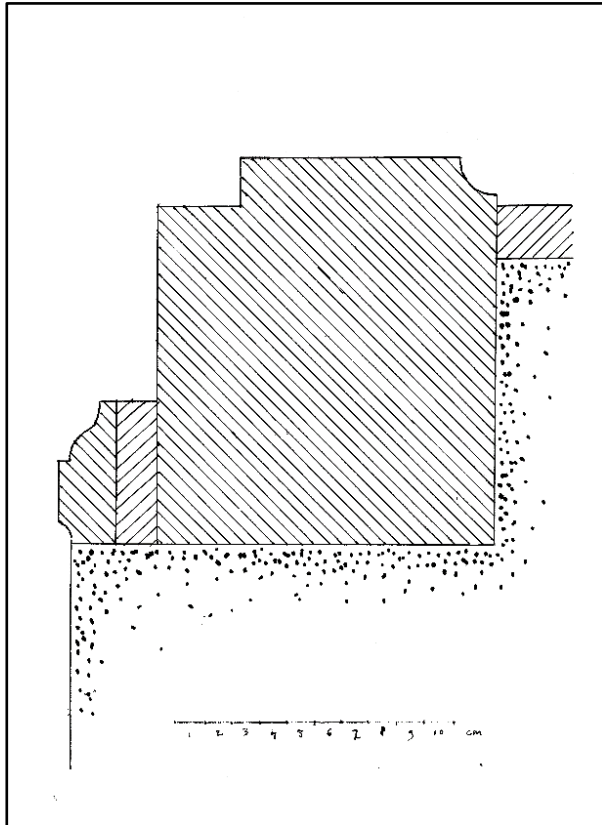
Architraaf/lijstwerk

Het verschil tussen de representatieve overloop en de blijkbaar minder in aanzien staande vertrekken aan de andere kant van de deur, komt ook tot uiting in de architraven. Aan de sobere kant is gebruik gemaakt van een smalle lijst met een ojiefprofiel aan de binnenzijde en een klein hol profieltje aan de buitenkant (afb. 72). Het is op een ruwe extra lat bevestigd om de hoek van de muur en het tamelijk diepliggende kozijn te kunnen overbruggen. Meer dan een lik grijze verf kon er ook hier blijkbaar niet vanaf. Een neut ontbreekt. De waarschijnlijk later aangebrachte plint loopt onder het lijstwerk door (afb. 69).

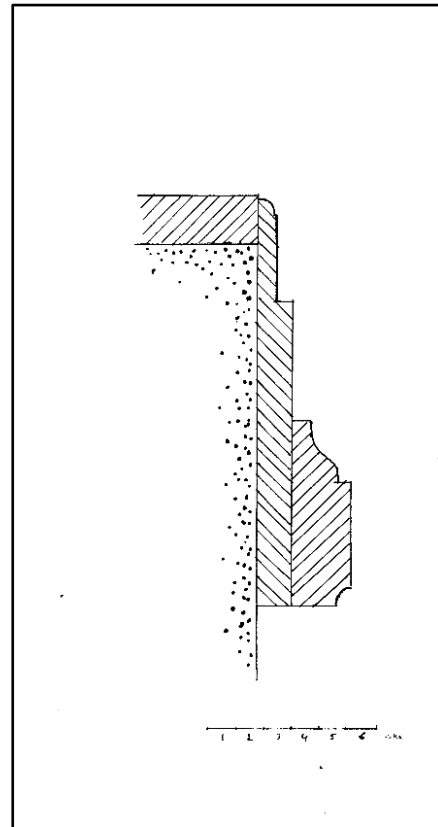
Het architraaf aan de overloop heeft een heel wat voorname karakter. Het is keurig glad gemaakt en zorgvuldig gehouden. In de dikte van de muur is allereerst een 19,5 cm brede, onversierde plank aangebracht, eveneens van houtimitatie voorzien. Haaks hierop, rondom de deuropening, bevindt zich een tamelijk strak architraaf van 15 cm breed. Het lijstwerk lijkt uit één stuk te bestaan maar is bij nader inzien opgebouwd uit twee onderdelen: een lange brede plank met een rechte verjonging

en een bol profieltje op het eind. Daar bovenop is aan de buitenkant een dikker en smaller profielstuk bevestigd. Het heeft net als het hiervoor beschreven lijstwerk aan de 'armelijke' kant van het kozijn een ojiefvorm en een klein hol profieltje, maar het is iets breder (afb. 73).

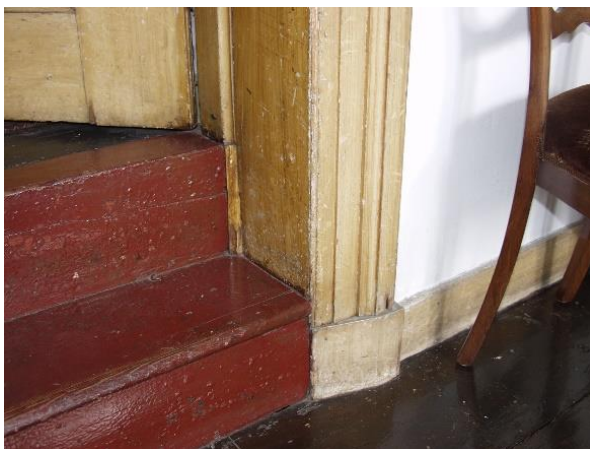
De neuten van 16 x 4 x 17 cm zijn naar binnen toe afgeschuind. Het linker exemplaar lijkt te zijn vervangen, of heeft in elk geval een schilderbeurt met houtimitatie gemist (afb. 75). Mogelijk hangt dit samen met een reparatie van de vloer ter plekke, die ongetwijfeld noodzakelijk was wegens slijtage door het vele in- en uitlopen.

72. Doorsnede kozijn en profiellijst kamerzijde.

73. Doorsnede architraaf.

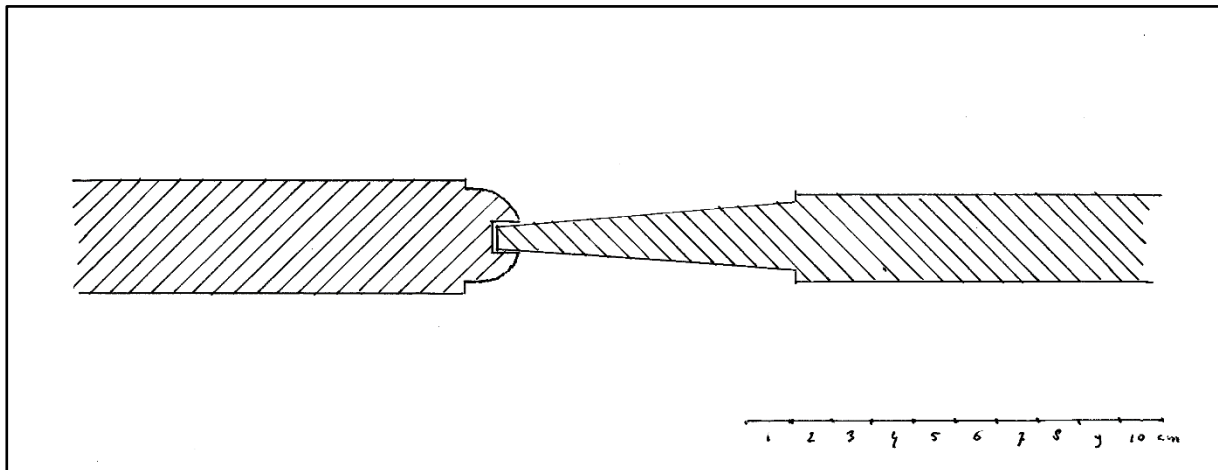
74.

75.

Paneeldeur

De tweevlaks paneeldeur is in verhouding tot de lengte vrij smal: 91 x 199 cm. en heeft een dikte van 2,8 cm. Hij bestaat uit twee rechthoekige panelen die door de gladde afwerking en het naadloze schilderwerk uit één stuk lijken te bestaan, maar bij nadere beschouwing tweedelig zijn. De dagmaat van het onderste paneel is 52,5 x 60,5 cm en van het bovenste 52,5 x 80,5 cm. De bossing van de panelen steekt direct in een groef van de geprofileerde verticale deurstijlen en de horizontale regels (ook wel dorpels genoemd). Er is dus geen gebruik gemaakt van op- of inleglijsten. De profilering is halfbol aan de dagzijden geschaafd met een duivenjager (afb. 76 en 77). Bij het bovenste paneel zit aan een kant de bossing door werking van het hout niet meer helemaal goed in de groef.

76. Plaatsing van bossing paneel in groef deurstijl.

77. Kwartbol profiel.

De verstek gezaagde regels zijn in de stijlen ingelaten en door middel van pen-en-gatverbindingen aaneen gezet. Daarbij is per verbinding een drietal houten pennetjes gebruikt, waarvoor de gaatjes zo zijn geboord dat ze niet in elkaars verlengde liggen. Dit om scheuren te voorkomen (zie 'puntjes' op tekening, afb. 83).

De deur is met een drietal middelgrote knieren van 5 cm in het kozijn bevestigd (afb. 78 - 79) en kan geopend worden middels twee verschillende deurkrukken: een zwarte van ebbenhout en een bruine van palissanderhout of pokhout (afb. 80 - 81). Deze exemplaren zullen waarschijnlijk niet origineel zijn, maar met name het eivormige model kwam zeker al in de 18de eeuw voor. Jammer genoeg wordt het ensemble verstoord door een ruw ingezet modern slot (afb. 81). Ook de deur is aan de 'rijke' zijde van de overloop gehouten en aan de andere kant wit geverfd.

78.

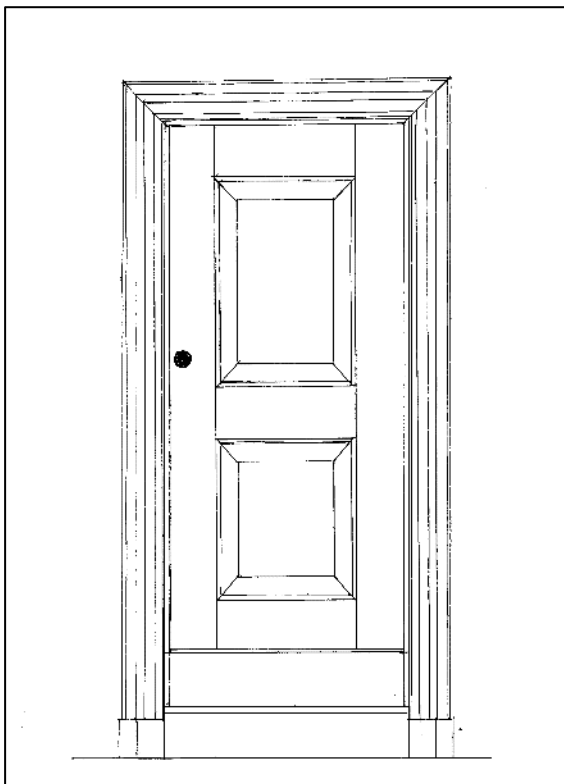
79.

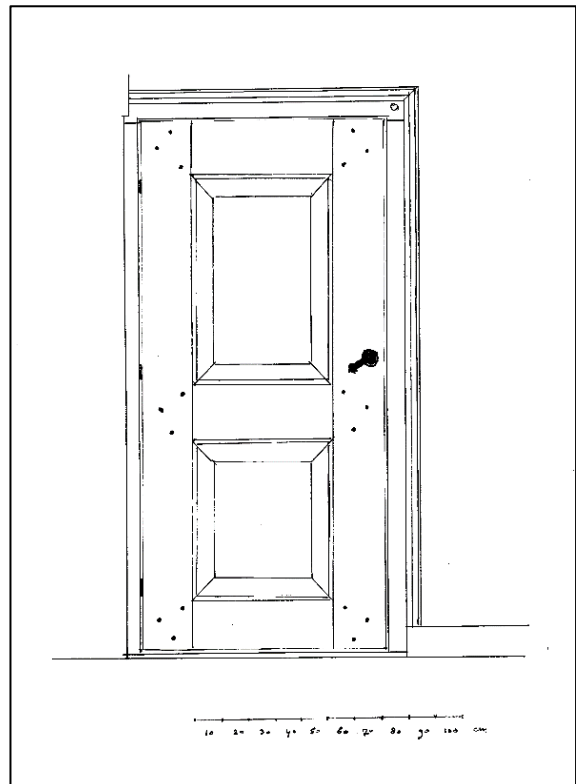
80.

81.

82.

83.

Vergelijkbare deuren in Oldengaerde

Even verderop op de overloop bevindt zich een tweede toegang tot de achterliggende vleugel, met vergelijkbare karakteristieken en afmetingen (93 x 193 cm.). De drie andere kamerdeuren die op de overloop uitkomen, zijn van eenzelfde type. Ze zijn allen aan de representatieve kant gehouden en aan de binnenkant wit of zachtgeel geschilderd. Alleen de afmetingen zijn iets forser: gemiddeld 94 x 217 cm. De omlijsting is telkens op vergelijkbare wijze uitgevoerd als bij het onderzochte exemplaar.

Op de begane grond komt een deurvenster van hetzelfde type voor, tussen de voor-suite en de haardkamer. De paneeldeur en het architraaf aan de kant van de haardkamer zijn weer vrijwel identiek; de lijst aan de kant van de voor-suite is daarentegen totaal anders. Deze draagt een hol-bol profiel dat overeenkomsten vertoont met het lijstwerk rond de Lodewijk XIV-deuren in de entree, de salon en de suite (afb. 33). De neuten behoren daarentegen weer tot het strakke type en goed is te zien dat de hol-bolle architraaf hier niet correct op aansluit. Het lijkt er dan ook sterk op dat deze omlijsting de oudere, strakke variant vervangen heeft. Aldus werd een stijlbreuk voorkomen met het naastgelegen Lodewijk XIV-glasdeurvenster tussen salon en achter-suite (nu van elkaar gescheiden door een schuifdeurenwand).

84.

85.

86. Het deurvenster tussen de haardkamer en de voor-suite heeft aan de kant van de haardkamer een strak classicistisch architraaf, net als de deuren op de overloop, maar aan de zijde van de voor suite is een Lodewijk XIV-lijst aangebracht. Duidelijk is te zien dat deze smaller is dan de oorspronkelijke neuten (zie pijl).

Interpretatie

Als deuren en omlijstingen zoveel op elkaar lijken, ligt het voor de hand dat ze uit dezelfde periode stammen. Maar het valt nog niet makkelijk uit te maken om welke periode het gaat. De betrekkelijk eenvoudige tweevlaks paneeldeuren met rechthoekige panelen komen – naast allerlei andere vormen – al voor in de tweede helft van de 17de eeuw. Ook het strakke lijstwerk vind je al in die periode (afb. 95 en 98). Vervolgens zijn vrijwel de hele ‘zwierige’ 18de eeuw door andersoortige paneeldeuren en lijstwerk in de mode. De deuren hadden doorgaans een of twee panelen met getoogde, afgeronde of ingebogen vormen; de lijsten hebben allerlei holle, bolle en ojiefprofielen. De deuren en architraven in de entree en de salon zijn hier goede voorbeelden van (afb. 33 – 37).

Ook deuren met zeer brede stijlen en slechts een klein paneel kwamen geregeld voor. Maar na 1775 – als de Lodewijk XVI-stijl en vervolgens het neoclassicisme opkomt – zijn tweevlaks deuren en deurkozijnen met strakke profiellijst weer terug van weggeweest, al overheersen eerst nog de drievlaks paneeldeuren. Tot circa 1900 blijft de tweevlaks deur met strakke lijst alomtegenwoordig. Met name de exemplaren uit de late 18de- en vroege 19de eeuw lijken als twee druppels water op de 17de-eeuwse voorbeelden.

Net als hun twee eeuwen oudere voorgangers werden ook deze deuren en omlijstingen vaak beschilderd met houtimitatie, zoals ook bij de exemplaren in Oldengaerde het geval is. Overigens bevinden zich onder die houtimitatielaag oudere verflagen. Door de beschildering was helaas niet waarneembaar van welk hout deuren, kozijnen en lijsten zijn gemaakt. Vermoedelijk is dat grenenhout, aangezien profileringen daar gemakkelijker in konden worden aangebracht, maar eikenhout is ook mogelijk. Of een combinatie. Met name de panelen werden dan vaak in eikenhout uitgevoerd.³³

Een lastige keuze dus: zijn de deuren, kozijnen en architraven op de overloop 17de-eeuws of laat 18de / 19de-eeuws? Zonder een definitief oordeel te kunnen vellen, zijn er veel argumenten voor een 17de-eeuwse oorsprong:

- Zoals eerder beschreven is het mogelijk of zelfs waarschijnlijk dat het voorste bouwdeel niet in 1717 maar al in de tweede helft van de 17de-eeuw is ontstaan – precies de periode waarin deze deurvensters voor het eerst veelvuldig voorkwamen.
- Er zijn tijdens dit onderzoek geen aanwijzingen gevonden dat de deuren, kozijnen of lijsten van het onderzochte type oudere exemplaren vervangen.
- De betreffende deurvensters zitten telkens op plaatsen zonder een belangrijke representatieve functie. Mogelijk hoefden ze minder te voldoen aan de heersende mode en bleven ze daarom intact.
- De deuren en het lijstwerk zijn, hoewel eenvoudig, toch fijntjes en met veel zorg vervaardigd. Vergelijkbare 19de-eeuwse voorbeelden zijn vaak wat dikker en grover.³⁴
- De kwartbolle profilering van de deurstijlen en -regels, gemaakt met een duivenjager (een bepaald type profielschaaf) past in de 17de of 18de eeuw. In de 19de eeuw werd meestal gebruik gemaakt van ojiefvormen of van rechte kantlijsten.³⁵
- De profilering is geschaafd aan de deurstijlen en -regels zelf en niet in losse lijsten, wat een van de kenmerken is van een vroege datering.³⁶
- Bij het deurvenster tussen de voor-suite en de haardkamer is aan één kant waarschijnlijk het classicistische architraaf vervangen door een Lodewijk XIV lijst met behoud van de oude neuten. Logischerwijs moet het vervangen lijstwerk ouder zijn, en dan kom je al snel uit in de 17de eeuw.
- De hoogstwaarschijnlijk 17de-eeuwse architraven in het Zwolse Vrouwenhuis vertonen in de profilering een treffende gelijkenis met die in Oldengaerde (zie afb. 91 - 94).

Hoe verleidelijk het ook is de deurvensters definitief een 17de-eeuwse ouderdom toe te kennen – temeer omdat daarmee de oudere leeftijd van het ‘Vingboonsgedeelte’ zou worden bevestigd – toch mag niet onvermeld blijven dat in de late 18de en vroege 19de eeuw deuren en lijsten voorkomen die vrijwel identiek zijn aan die in Oldengaerde (afb. 101). Men noemt deze stijlperiode niet voor niets het neoclassicisme, waarin dus veel voorbeelden van het originele classicisme zijn nagevolgd. Voor een definitief oordeel zou dan ook meer ‘vergelijkend warenonderzoek’ aan te bevelen zijn.

7. Referentieafbeeldingen

Op de volgende pagina's zijn foto's, prenten, schilderijen en dergelijke afgebeeld van interieurs en interieuronderdelen die gelijkenissen vertonen met onderdelen in de hal van Oldengaerde, en die in de tekst genoemd worden.

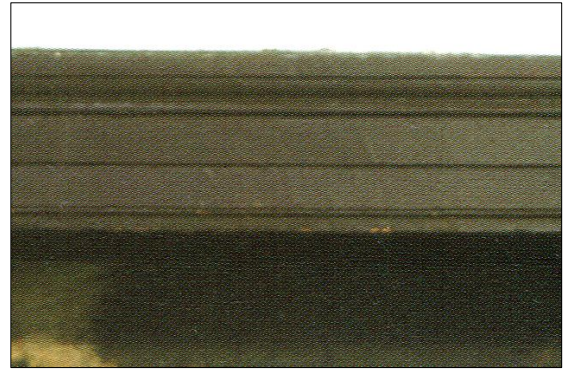
87. Het interieur van deze kamer in de woning van de familie Thorbecke in Zwolle toont een aantal treffende gelijkenissen met de entree in Oldengaerde. De glasdeur rechts is bijna identiek met het exemplaar tussen entree en salon. De decoratie van het paneel komt ook bij de overige deuren in de hal van Oldengaerde voor. De vouwblinden voor de Zwolse vensters hebben eveneens veel weg van de Dwingelose exemplaren. Hoewel de prent uit ca. 1800 – 1805 dateert, rekent Titus M. Eliëns in *Het Nederlandse interieur in beeld 1600 -1900 de glasdeur tot de Lodewijk XIV-stijl (ca. 1700 – 1740)*.

88. De voorganger van de huidige 18de-eeuwse trap in Oldengaerde zou er ongeveer uit kunnen hebben gezien als dit exemplaar uit de Gouden Eeuw in huis Overcinge te Havelte.

89 – 90. De trap van de Fundatie van Renswoude te Utrecht uit 1756 is rijker van uitvoering dan de trap van Oldengaerde maar vertoont in het klauwstuk, de balusters en de lambrisering toch de nodige overeenkomsten.

91 -94. Deze bijzondere trompe l'oeil schildering op een paneel deur in het Vrouwenhuis te Zwolle dateert uit de periode 1700-1710. Waar het hier echter om gaat is het architraaf rondom de deur. Uitgezonderd de gekropte hoeken, vertoont het grote overeenkomsten met het lijstwerk van de deuren in Oldengaerde, al is het geen exacte kopie. Aangezien het deurvenster zich bevindt in een gang met een onmiskenbaar 17de-eeuws classicistisch karakter (zie hiernaast) ligt het voor de hand dat ook de deuroplijsting en wijze van profilering tot die stijlperiode behoren. Dat opnieuw een voorbeeld uit Zwolle zoveel gelijkenis vertoont met een interieuronderdeel in Oldengaerde is frappant: Cornelis van Dongen I was immers opgegroeid in de omgeving van deze stad. Zijn grootvader – hoe kan het ook anders Cornelis geheten – was er burgemeester. Het is dus niet ondenkbaar dat de handwerkslieden die Oldengaerde kwamen verbouwen uit Zwolle afkomstig waren.

95 – 98. Deuren met een tweevlaksverdeling zoals in Oldengaerde komen voor op diverse schilderijen uit de tweede helft van de 17de eeuw, zoals van Pieter de Hooch (ca. 1660) en Emanuel de Witte (ca. 1665 – 1670). Ook de architraven vertonen overeenkomsten, al ontbreekt bij de exemplaren in Oldengaerde een kroonlijst.

99 – 100. Strakke architraven (voorzien van houtimitatie) komen eveneens voor in het poppenhuis van Petronella Oortmans (ca. 1686-1690).

101. Dat de eenvoudige paneeldeuren en architraven van het onderzochte type in het laatste kwart van de 18de eeuw opnieuw in de mode kwamen, laat dit schilderij zien van de Nijmegenaar Arent Anthoni Roukens en zijn gezin, in 1786 geschilderd door Willem Joseph Laguy (1738-1798).

8. Conclusies

We begonnen dit onderzoek met de opmerking dat nieuwe bewoners hun pas verworven onderkomen graag zo spoedig mogelijk gaan verbouwen. Is daar in de hal van Oldengaerde iets van te merken? In elk geval zijn er heel wat bouwstijlen in deze zo harmonisch ogende ruimte te vinden:

Hollands classicisme: een vroege variant, ook wel bekend als de Vingboonsstijl (1635 – 1670) is vertegenwoordigd in de voorgevel. De meest waarschijnlijke opdrachtgever is Cornelis I van Dongen, na 1660. De tweevlaks paneeldeuren met hun strakke architraven op de overloop behoren mogelijk ook tot de classicistische periode.

Lodewijk XIV –stijl: terug te vinden in de getoogde glaseur naar de salon en de bijbehorende panelen in de doorgang. Ook de getoogde deurvensters op de benedenverdieping behoren tot deze fase. Alsmede de binnenluiken boven en beneden. Die hoorden bij de schuifvensters zichtbaar op prent Pronk. Meest waarschijnlijke opdrachtgever: Cornelis II van Dongen, mogelijk in 1717. Wellicht maakte de trap ook al deel uit van deze verbouwing.

Rococo (Lodewijk XV): de lijsten rond de salondeur en de het buitendeurvenster, de klauwstukken aan de trap behoren in deze stijlperiode, alsmede de jaartalsteentjes en de smalle guirlandes. Meest waarschijnlijke opdrachtgever: Cornelis III van Dongen, tussen 1740 en 1758.

Lodewijk XVI: eigenlijk zijn er in de entree niet zoveel elementen zichtbaar die overduidelijk deze stijl vertegenwoordigen, die opkwam vanaf 1770. Maar aangezien het pand juist in deze jaren klaarblijkelijk 'geheel en modern werd vertimmerd', ligt het voor de hand dat er toch het een en ander is gebeurd, waarschijnlijk onder Isaac van Dongen, rond 1778. Mogelijk is de trap gebouwd of aangepast (al is die niet direct heel typerend voor deze stijl). Als de 17de-eeuwse datering voor de deuren met architraven op de overloop niet houdbaar blijkt, zullen ze hoogstwaarschijnlijk uit deze periode stammen.

Empire: het achtruitsvenster en de buiten-glasdeur passen in deze stijl die in zwang kwam rond 1800 en putte uit het repertoire van het Franse neoclassicisme. Jan Thomas Huguenin, Wynoldus Munniks en Aalt Willem van Holthe kunnen alle drie deze aanpassingen hebben gedaan.

Biedermeier: het bovenlicht met zijn eenvoudige strakke stijlkenmerken, evenals de zesruitsramen op de overloop passen het beste in deze stijlperiode, die officieel loopt van 1815 tot 1848, maar in de praktijk doorloopt tot ca. 1870. Aalt Willem van Holthe is een goede kandidaat voor deze aanpassingen, waarbij de brand van rechter bouwhuis in 1827 (geknapte ruiten?) mogelijk een ijkpunt is. Al is dat voor de datering van de ramen op de verdieping met hun dunne middenstijl wat vroeg.

Eclecticisme: het stucplafond, dat niet bij elkaar behorende Lodewijk-XIV en rococo-elementen combineert, is typerend voor deze stijlperiode waarin allerlei modes uit voorafgaande eeuwen door elkaar werden gehusseld. Het is niet duidelijk of de elektrische lamp een latere toevoeging is. Zo niet, dan moet het plafond van na 1900 dateren.

9. Aanbevelingen

Oldengaerde is een pand dat op interieurgebied heel wat te bieden heeft. Het pand zal in de nabije toekomst worden gerestaureerd en vervolgens worden opengesteld voor publiek. De entourage, waarin tot voor kort gewoond werd, behoort met zijn mix aan stijlen en karakteristieke meubilair tot het meest aantrekkelijke aspect van de havezate.

Het Drentse Landschap laat momenteel bouwhistorisch onderzoek uitvoeren naar het exterieur ten behoeve van de planvorming rond de op handen zijnde restauratie³⁷. Zowel extern als nu intern is er bovendien onderzoek verricht door studenten van de Hogeschool Utrecht.

Dat lijkt bij elkaar heel wat, toch ontbreekt een bouwhistorisch onderzoek dat interieur en exterieur verbindt, terwijl dat bij Oldengaerde nu juist zo relevant is, zoals deze studie met het ter discussie stellen van het 'bouwjaar' 1717 hopelijk heeft aangetoond.

Bovendien waren enkele vertrekken nog in gebruik en daarom niet voor onderzoek toegankelijk. Daarom zou de huidige eigenaar er goed aan doen ten behoeve van het complete overzicht toch één overkoepelend onderzoek uit te laten voeren. Veel voorwerk is al gedaan, dus een enorm budget zal daar niet voor nodig zijn. Voor de bezoekers is het echter wel zo fijn als ze straks het complete verhaal over Oldengaerde te horen krijgen.

Noten

-
- ¹ Uitgezonderd de pas rond 1500 gebouwde sterkte de Kinkhorst bij Meppel. Het kasteel van Coevorden behoorde van oorsprong overigens niet tot Drenthe maar tot Salland, al hebben het kasteel en zijn bewoners altijd wel een zeer belangrijke rol in de provincie gespeeld.
- ² Drenthe had in de 13de eeuw 12.000 – 15.000 inwoners. Rond 1500 waren het er ca. 21.000, ongeveer evenveel als de stad Utrecht. Zie: T. Spek, 2004. *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie*, pag. 994. En: J. Heringa, D.P. Blok, M.G. Buist, H.T. Waterbolk (red.), 1985, *Geschiedenis van Drenthe*, pag. 198
- ³ T. Spek, 2004. *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie*, pag. 107 – 109.
- ⁴ Tussen de Lokhorsten en Lichtenbergers in het Sticht Utrecht, en tussen de Heekerens en de Van Bronckhorsten in het Oversticht.
- ⁵ G. ter Braake, 1987, *Drentse Havezaten. Van huis Ansen tot huize Westrup*.
- ⁶ Dit kasteel werd uitgebreid versterkt; het was strategisch gezien te belangrijk om te slopen.
- ⁷ Enkele van de motteheuvels zijn nog bewaard gebleven: het Borchbarchien bij Rheebruggen. De Klenkeberg bij Gees en de Witterheuvel bij Witten. Ook de Waterburcht van Eelde was een mottekasteel. Zie: J. Heringa, D.P. Blok, M.G. Buist, H.T. Waterbolk (red.), 1985, *Geschiedenis van Drenthe*, pag. 86 – 88. En: T. Spek, 2004. *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie*, pag. 446.
- ⁸ G. ter Braake, 1987, *Drentse Havezaten. Van huis Ansen tot huize Westrup*, pag. 9 – 16.
- ⁹ G. ter Braake, 1987, *Drentse Havezaten. Van huis Ansen tot huize Westrup*, pag. 27 – 28.
- ¹⁰ Verkregen van: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Oldengaerde>
- ¹¹ Volgens J. Bos, F.J. Hulst, P. Brood in *Huizen van stand*, pag. 166. Een webpagina gewijd aan Jan Kiers stelt 1782 als het jaar van aankoop, zie http://somer.emunah.nl/historie/somer/jan_kiers.html. G. ter Braake meent in *Drentse Havezaten. Van huis Ansen tot huize Westrup* op pag. 139 daarentegen dat Isaac en Helena Agnes van Dongen pas in 1783 op Oldengaerde kwamen wonen en dat het huis na hun dood verkocht werd.
- ¹² Of 1808, volgens een van de documentatiebladen die het Drentse Landschap tijdens de onderzoeksdagen ter inzage had liggen.
- ¹³ Bestaande uit: G. ter Braake, 1987, *Drentse Havezaten. Van huis Ansen tot huize Westrup*, blz. 137 – 143; J. Bos, F.J. Hulst, P. Brood, *Huizen van stand*, pag. 162 – 171; H.L. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wielinga, B. Olde Meierink, *1000 jaar kastelen in Nederland, functie en vorm door de eeuwen heen*, pag. 178 -179.
- ¹⁴ De literatuur is er niet duidelijk over welk van de twee dit was.
- ¹⁵ Bijvoorbeeld in de kelder, in de over de gehele lengte van het pand lopende tussenmuur of in dikke muur die de omvangrijke schouw en het rookkanaal van de voormalige keuken herbergt.
- ¹⁶ Een metselwijze die pas vanaf ca. 1700 gangbaar werd.
- ¹⁷ Uit de muurdiktes valt af te leiden dat het onderste muurgedeelte, rekening houdend met de voeg en pleisterlaag, gemetseld kan zijn met stenen die een maximale omvang van 23 x 11 cm hebben, boven zal dat niet meer dan 22 x 10,5 zijn. Helaas kan over de dikte van de stenen niets gezegd worden. In elk geval horen dergelijke formaten eerder thuis in de 16de of 17de eeuw dan in de vroege 15de eeuw. Theoretisch gezien kan het onderste deel van de muur bij anderhalf steens ook uit kloostermoppen bestaan van 30 cm lengte of meer. Dat zou wijzen op metselwerk uit de 13de of vroege 14de eeuw. De Fraeylemaborg te Slochteren – die in opbouw overigens de nodige overeenkomsten met Oldengaerde vertoont – bezit in de kelders eveneens restanten van een (binnen?)muur van 55 cm dikte, opgetrokken uit zeer grote moppen die, mede wegens het voorkomen van kistwerk, in de vroege 13de eeuw zijn gedateerd. Op basis van de beschikbare bronnen ligt een dergelijke ouderdom voor Oldengaerde echter niet erg voor de hand. Helaas ontleent een pleisterlaag volledig het zich op de achterliggende bakstenen en kan er zonder destructief onderzoek niets geverifieerd worden. Zie: J. Battjes, H. Ladrak, 2010. De toren uit het midden. *Bouwhistorie en ontwerpmethodiek van de Fraeylemaborg en het Slochterbos*, pag 25.
- ¹⁸ Overigens kenmerken van zijn vroegere werk, bij veel van zijn latere ontwerpen en trouwens ook bij de meeste landhuizen die hij ontwierp, hanteerde Vingboons een veel strakkere classicistische stijl.
- ¹⁹ Onder meer in: H.L. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wielinga, B. Olde Meierink, *1000 jaar kastelen in Nederland, functie en vorm door de eeuwen heen*, blz. 178 -179.
- ²⁰ Onder meer bij de huizen Weldam (1645), Almelo (1651) en Singraven (1661) in Twente en de Crackstate in het Friese Heerenveen (1648).

-
- ²¹ Vingboons zelf paste de pilasterstijl, althans voor de vele buitenhuizen die hij ontwierp, sinds 1642 al niet meer toe. Zie ook: H.L. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wielinga, B. Olde Meierink, *1000 jaar kastelen in Nederland, functie en vorm door de eeuwen heen*, blz. 157 -158.
- ²² R. Blijdenstijn, R. Stenvert, 2000, *Bouwstijlen in Nederland 1040- 1940*, pag. 54 - 55.
- ²³ Mogelijk is die verbouwing (deels) zelfs al eerder tot stand gekomen onder zijn voorganger Rutger van Den Boetzelaer – d.w.z. vóór diens dood in 1668.
- ²⁴ Dat ook de plattelandsadel zeer modebewust was, bewijst onder meer kasteel Eerde te Ommen uit 1715.
- ²⁵ Mogelijk zijn kruisvensters eerst veranderd in de schuifvensters die te zien zijn op de tekening van Cornelis Pronk. Vervolgens zijn deze in de vroege en latere 19de eeuw voorzien van Empire-achtige ramen met een 8-ruitsindeling.
- ²⁶ Tussen de vervaardiging van de gevelsteen en de bouw van de voorgevel kan dus zomaar een eeuw verschil zitten. Dat is vergelijkbaar met een Jugendstil-tegel in een Lodewijk XVI-gebouw waarop het jaartal 1850 staat...
- ²⁷ C. Willemijn Fock. Titus M. Eliëns, Eloy F. Koldewey, Jet Pijzel-Dommisse. *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900*, pag. 357
- ²⁸ Daarvan behoort er slechts één tot het onderzoeksgebied van deze studie.
- ²⁹ Verkregen van www.bovenlichten.net
- ³⁰ E.J. Haslinghuis, H. Janse, 2001, *Bouwkundige termen*, pag. 163
- ³¹ Blijkens een handgeschreven notitie van 8 mei 2012 op een van de documentatiebladen die het Drentse Landschap tijdens de onderzoeksdagen ter inzage had liggen.
- ³² E. Koldewey, M. van Hunen, T. Hermans, *Stuc, kunst en techniek*, pag. 461.
- ³³ Eigen waarneming aan vroeg 18de eeuwse deuren in mijn eigen bezit.
- ³⁴ Verkregen van: www.oudedeur.nl/c-1151107/datering-van-deuren/
- ³⁵ Verkregen van: www.amsterdamsebinnenstad.nl/binnenstad/212/geveldetaillering.html
- ³⁶ Verkregen van: www.amsterdamsebinnenstad.nl/binnenstad/212/geveldetaillering.html
- ³⁷ Persoonlijke mededeling van Jermo Tappel.